

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”

Выкладчык: дацэнт кафедры беларускага
мовазнаўства **ЗЛОБІН Л. І.**

КУРС ПА ВЫБАРЫ “АЛІМПІЯДНЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ” / ВМК

*Для студэнтаў III, V курсаў ФБФіК
дзённай і завочнай формаў навучання*

Віцебск
УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”
2011

АЛІМПІЯДНЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА ДЛЯ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ

1-21 05 01 Беларуская філалогія са спецыялізацыяй

1-21 05 01 01 Мовазнаўства

Факультэт беларускай філалогіі і культуры

Кафедра беларускага мовазнаўства

Курс **У**

Семестр **9**

Лекцыі **2**
(колькасць гадзін)

Экзамен --
(семестр)

Практычныя заняткі **16**
(колькасць гадзін)

Залік **9**
(семестр)

Самастойная праца студэнтаў -- **6**
(колькасць гадзін)

Усяго аўдыторных гадзін па дысцыпліне **24**

Форма атрымання вышэйшай адукацыі **дзённая**

Вывучэнне курса сучаснай беларускай мовы і іншых лінгвістычных дысцыплін студэнты факультэта беларускай філалогіі і культуры заканчваюць у 9-ым семестры. Выкладанне курса па выбары “Алімпіядныя заданні па беларускай мове” на заключным этапе навучання ва ўніверсітэце (у 6-ым семестры – у залежнасці ад вучэбнага плана) мае на мэце актывізаваць, сістэматызаваць і паглыбіць веды студэнтаў па найбольш складаных тэмах фанетыкі і арфаэпіі, графікі і арфаграфіі, лексікі і фразеалогіі, марфемікі і словаўтварэння, марфалогіі і сінтаксісу.

Заданні на школьных, раённых, гарадскіх, абласных, рэспубліканскай алімпіядах школьнікаў прадугледжваюць некалькі конкурсаў: лінгвістычны, пісьмовы водгук на мастацкі твор або ўрывак з твора, вуснае выказванне на

пэўную тэму. Наш курс арыентаваны на выкананне прапанаваных выкладчыкам і складанне ўласных **лінгвістычных заданняў**. Змест курса накіраваны на рэалізацыю такіх задач, як паглыбленне інтэлектуальных і творчых здольнасцей студэнтаў, развіццё іх лінгвістычнага, лагічнага і, у пэўнай ступені, матэматычнага мыслення. Курс мае практычную накіраванасць у плане падрыхтоўкі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, бо правядзенне алімпіяд па беларускай мове — абавязковы кампанент працы настаўніка-славесніка ў агульнаадукацыйнай школе. Метадычная аснова выкладання курса — паглыбленне навыкаў аналізу разнастайных моўных з’яў, уменне рабіць аргументаваныя вывады і прыводзіць выразныя ўласныя ілюстрацыі.

Пры выкладанні курса прымаецца пад увагу фактар беларуска-рускага двухмоўя ў краіне, таму пры падборы вучэбнага матэрыялу асноўная ўвага засяроджваецца на адметнасцях нацыянальнай мовы ў галіне лексікі, фразеалогіі, арфаэпіі і граматыкі. Прапанаваныя разнастайныя алімпіядныя заданні стымулююць пазнавальную дзейнасць студэнтаў, паглыбляюць іх лінгвістычную эрудыцыю, павышаюць культуру вуснага і пісьмовага маўлення, пабуджаюць звяртацца да слоўнікаў, лінгвістычных даведнікаў. Змест курса “Алімпіядныя заданні па беларускай мове” прадугледжвае таксама абавязковае веданне і прапагандаванне ў далейшым навукова-папулярных выданняў па беларускай мове для школьнікаў (напрыклад, серыі брашур “Скарбы мовы” выдавецтва “Народная асвета”).

Актуальнасць выкладання дысцыпліны “Алімпіядныя заданні па беларускай мове” абумоўлена тым, што студэнты атрымаюць магчымасць сістэматызаваць, паглыбіць свае веды па асноўных раздзелах сучаснай беларускай мовы; змогуць праявіць свае інтэлектуальныя і творчыя здольнасці; сфарміруюць навыкі складання лінгвістычных заданняў і тым самым падрыхтоўцца да вельмі важнага аспекту сваёй будучай прафесійнай дзейнасці

Мэта выкладання дысцыпліны – азнаёміць студэнтаў з правіламі і прыёмамі правядзення алімпіяды па беларускай мове як навукова-педагагічнага мерапрыемства; паглыбіць тэарэтычную і практычную падрыхтоўку студэнтаў па

беларускай мове праз рашэнне разнастайных алімпіядных заданняў; выпрацаваць у студэнтаў навыкі складання алімпіядных заданняў у рамках лінгвістычнага конкурсу.

Задачы курса — актывізацыя лінгвістычнага мыслення студэнтаў; выпрацоўка навыкаў творчага асэнсавання моўнай з’явы і пошуку неадназначных адказаў на нестандартныя заданні; арыентацыя на бесперапынную філалагічную адукацыю выпускніка факультэта.

1. Пералік дысцыплін з указаннем раздзелаў (тэм), засваенне якіх неабходнае для вывучэння дысцыпліны

№п/п	Назва дысцыпліны	Раздзел, тэма
1	2	3
1.	Сучасная беларуская мова.	<p>Лексікалогія. Лексічнае і граматычнае значэнні слова. Свабодныя і звязаныя значэнні слова. Семантыка мнагазначнага слова. Дынаміка ўзаемаадносін прамых і пераносных значэнняў слова.</p> <p>Фразеалогія. Намінатыўная функцыя фразеалагізмаў. Камунікатыўная функцыя ФА, іх здольнасць абазначаць канкрэтную сітуацыю.</p> <p>Марфалогія. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Граматычныя катэгорыі назоўнікаў. Семантычныя і граматычныя адзнакі прыметнікаў. Граматычныя катэгорыі і формы дзеясловаў. Семантычныя і граматычныя адзнакі лічэбнікаў, займеннікаў, прыслоўяў, безасабова-прэдыкатыўных слоў. Службовыя словы, іх граматычныя значэнні і функцыі ў сказе.</p> <p>Сінтаксіс. Сістэма сінтаксічных адзінак. Будова і граматычныя значэнні словазлучэнняў у беларускай мове. Граматычныя адзнакі двухсастаўных і аднасастаўных сказаў, граматычная аснова ў гэтых сказах. Няпоўныя сказы,</p>

		іх граматычныя ўласцівасці. Канструкцыі, якія ўскладняюць просты сказ. Складаныя сказы, прынцыпы іх класіфікацыі і граматычная характарыстыка. Сінтаксічныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі ў складаных сказах. Сродкі сувязі прэдыкатыўных частак у складаных сказах.
2.	Культура мовы	Лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя нормы беларускай мовы.

2. Змест вучэбнага матэрыялу

2.1. Назвы тэм, іх змест, аб'ём у гадзінах лекцыйных заняткаў

№ п/п	Назвы тэм	Змест	Аб'ём у гадзінах
1	2	3	4
		9 семестр	2
1.	Уводзіны. Слова і фразеалагізм, асноўныя правілы іх ужывання. Фанетычная сістэма беларускай мовы. Беларуская арфаэпія і акцэнтацыя.	<p>1. Алімпіяда па беларускай мове як навукова-педагагічнае мерапрыемства: змест, структура, задачы, этапы. Лінгвістычны конкурс як адзін з кампанентаў алімпіяды. Характар і спецыфіка лінгвістычных заданняў па розных раздзелах сучаснай беларускай мовы. Крытэрыі ацэнкі заданняў.</p> <p>2. Асноўныя правілы словаўжывання. Прамое і пераноснае значэнні слова. Метафара ў кантэксце мастацкага твора. Многазначныя словы, амонімы, сінонімы, антонімы, паронімы, іх роля ў мове і ўжыванне ў мастацкім тэксце. Праца са слоўнікамі сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў. Фразеалагізм і слова, фразеалагізм і словазлучэнне. Семантычныя і стылістычныя адценні фразеалагізмаў. Праца з фразеалагічнымі слоўнікамі.</p> <p>3. Фанетычная сістэма беларускай мовы. Галосныя і зычныя гукі, іх класіфікацыя. Моцныя і слабыя</p>	2

		пазіцыі гукаў. Пазіцыйныя чаргаванні гукаў (фанетычныя законы). Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Фанетычная транскрыпцыя.	
--	--	--	--

2.2. Практычныя заняткі, іх змест і аб'ём у гадзінах

№ п/п	Практычныя заняткі	Змест	Аб'ём у гадзінах
1	2	3	4
		9 семестр	16
1.	Марфемная структура слова. Словаўтварэнне. Афіксальныя спосабы словаўтварэння. Спосабы складання.	<p>1. Корань, прыстаўка, суфікс, канчаток, постфікс, інтэрфікс. Аснова слова і яе віды: словазменная, словаўтваральная, формаўтваральная. Нулявыя суфіксы і канчаткі. Накладанне марфем. Марфемны разбор слова.</p> <p>2. Афіксальныя спосабы словаўтварэння: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны (у тым ліку прыставачна-нульсуфіксальны), постфіксальны, прыставачна-постфіксальны, суфіксальна-постфіксальны, прыставачна-суфіксальна-постфіксальны, нульсуфіксальны. Спосабы складання: словаскладанне, асновасловаскладанне, складана-суфіксальны спосаб, абрэвіяцыя.</p> <p><i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i></p>	2
2.	Назоўнік. Катэгорыі роду і ліку назоўнікаў. Скланенне назоўнікаў.	<p>Катэгорыя роду назоўнікаў. Род нязменных назоўнікаў. Род абрэвіятур. Адрозненні ў родзе назоўнікаў у беларускай і рускай мовах. Катэгорыя ліку назоўнікаў. Адзіночлікавыя і множналікавыя назоўнікі. Скланенне назоўнікаў. Назоўнікі 1-га скланення і рознаскланяльныя назоўнікі. Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення і рознаскланяльных у Д., Т., М. скл. Назоўнікі 2-га і 3-га скланенняў.</p>	2

		<p>Канчаткі назоўнікаў м. р. адз. л. з чыстай асновай у Р. скл. адз. л. і ў М. скл. адз. л. Змешанае скланенне назоўнікаў. Канчаткі назоўнікаў множнага ліку. Скланенне імёнаў, прозвішчаў і геаграфічных назваў. Назоўнікі нулявога скланення (нескланяльныя).</p> <p><i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i></p>	
3.	<p>Прыметнік. Ступені параўнання якасных прыметнікаў. Скланенне прыметнікаў. Лічэбнік. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.</p>	<p>Разрады прыметнікаў паводле значэння. Ступені параўнання якасных прыметнікаў. Памылкі пры ўжыванні ступеней параўнання прыметнікаў. Выражэнне прыналежнасці ў беларускай мове. Правапіс суфіксаў прыметнікаў. Правапіс склонавых канчаткаў прыметнікаў.</p> <p>Разрады лічэбнікаў. Скланенне і правапіс колькасных і парадкавых лічэбнікаў. Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Абзначэнне прыблізнай і няпэўнай колькасці. Правапіс лічэбнікаў.</p> <p><i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i></p>	2
4.	<p>Дзеяслоў і яго граматычныя формы. Спражэнне дзеясловаў. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у беларускай мове.</p>	<p>Асновы дзеясловаў. Спражэнні дзеясловаў. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў у абвесным і загадным ладах. Рознаспрагальныя дзеясловы. Правапіс суфіксаў дзеясловаў. Дзеепрыметнік. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў. Памылкі ва ўжыванні дзеепрыметнікаў. Сродкі перакладу дзеепрыметнікаў, не характэрных беларускай мове. Дзеепрыметны зварот. Дзеепрыслоўе. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыслоўяў. Памылкі ва ўтварэнні і ўжыванні дзеепрыслоўяў. Дзеепрыслоўны зварот.</p> <p><i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i></p>	2
5.	<p>Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка. Асаблівасці сло-</p>	<p>Віды сувязі слоў у словазлучэннях: дапасаванне (поўнае і няпоўнае), кіраванне (моцнае і слабае), прымыканне</p>	2

	вазлучэнняў з дапасаваннем і кіраваннем у беларускай мове.	(уласнае і іменнае). Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове ў параўнанні з рускай. <i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i>	
6.	Двухсастаўны сказ, яго граматычная аснова. Структурна-семантычныя віды аднасастаўных сказаў. Няпоўныя сказы. Размежаванне знешне падобных аманімічных канструкцый.	1. Дзейнік, яго граматычнае выражэнне. Тыпы выказніка ў двухсастаўным сказе. Сінтаксічная сувязь паміж кампанентамі граматычнай асновы ў двухсастаўным сказе. Даданыя члены сказа. 2. Спосабы граматычнага выражэння галоўных членаў у аднасастаўных дзеяслоўных і іменных сказах. Размежаванне пэўнаасабовых, абагульнена-асабовых і няпэўна-асабовых сказаў з фармальна тоеснымі формамі галоўных членаў. Размежаванне намінатыўных сказаў і знешне падобных да іх канструкцый. Няпоўныя сказы. Кантэкстуальныя і сітуацыйныя няпоўныя сказы. Эліптычныя сказы. Працяжнік у няпоўным сказе. <i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i>	2
7.	Складаназлучаныя сказы, іх віды. Складаназалежныя сказы, віды даданых частак у іх. Граматычнае канструяванне гэтых сказа	Складаназлучаныя сказы, сінтаксічныя адносіны і знакі прыпынку ў іх. Злучнікі і злучальныя словы ў складаназалежных сказах. Сінтаксічныя адносіны і віды даданых частак у складаназалежных сказах. Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах. Граматычнае канструяванне (складанне схем сказаў і складанне сказаў паводле прапанаваных схем). <i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i>	2
8.	Бяззлучнікавыя складаныя сказы. Сказы з рознымі відамі сувязі. Граматычнае канструяванне гэтых сказаў.	Бяззлучнікавыя складаныя сказы, сінтаксічныя адносіны і знакі прыпынку ў іх. Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі, іх віды і знакі прыпынку ў іх. Граматычнае канструяванне такіх сказаў. <i>Выкананне і складанне лінгвістычных заданняў.</i>	2

2.2а. Самастойная праца студэнтаў па дысцыпліне

№ п/п	Тэма. Пытанні	Колькасць гадзін
	9 семестр	6
1.	Займеннік. Скланенне і правапіс займеннікаў. Асаблівасці ўжывання займеннікаў у беларускай мове.	2
2.	Прыслоўе. Утварэнне і правапіс прыслоўяў. Службовыя часціны мовы. Пераход знамянальных часцін мовы ў службовыя.	2
3.	Простыя ўскладненыя сказы — з аднароднымі, адасобленымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, параўнальнымі зваротамі, звароткамі.	2

ЛІТАРАТУРА

№п/п	Пералік літаратуры	Год выдання
1	2	3
1	Абабурка М.В. Культура беларускай мовы.	Мн., 1994.
2	Анічэнка У.В. Беларуская мова: Дапам. для самаадукацыі.	Мн., 1998
3	Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча.	Мн., 1994
4	Грабчыкаў С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню	Мн., 1997
5	Камароўскі Я.М. Сучасная беларуская арфаграфія.	Мн., 1985.
6	Каўрус А.А. Стылістыка беларускай мовы.	Мн., 1990
7	Красней В.П. Грані слова. Выд. 3-е	Мн., 1996
8	Коваль У.І. Чым адгукнецца слова: Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях.	Мн., 1994
9	Куліковіч У.І. Школьныя алімпіяды па беларускай мове.	Мн., 2006
10	Куліковіч У.І. Матэрыялы раённых алімпіяд па беларускай мове (2003-2005 гг.).	Мн., 2006
11	Лепешаў І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі.	Мн., 1987
12	Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні.	Гродна, 2002

13	Малажай Г.М., Красней В.П. Алімпіяды па беларускай мове. Дапам. для навучэнцаў агульнаадукац. школ, гімназій, ліцэяў. 2-е выд.	Мн., 2001
14	Малажай Г.М., Рачэўскі С.Р. Пазакласная праца па беларускай мове.	Мн., 1990
15	Малажай Г.М. Сучасная беларуская мова: Слова. Перыфраза. Фразеалагізм.	Мн., 1992
16	Паўлоўская В.І. Мова: Цікава і займальна.	Мн., 1989
17	Прыгодзіч М.Р. Шчодрасць слова.	Мн., 1990
18	Рагаўцоў В.І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні.	Мн., 2001
19	Старычонак В. Займальнае філалогія.	Мн., 1998
20	Сцяцко П.У. Праблемы нормы, культуры мовы.	Гродна, 1998
21	Сцяцко П.У. Культура мовы.	Мн., 2002
22	Цікоцкі М.Е. Сугучнасць слоў жывых...	Мн., 1981
23	Юрэвіч У. Слова жывое, роднае, гаваркое...: Дапам. для настаўнікаў.	Мн., 1998
24	Янкоўскі Ф.М. Само слова гаворыць.	Мн., 1984
СЛОЎНІКІ. ДАВЕДНІКІ		
1	Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік.	Мн., 1991
2	Бардовіч А.М. Шакун Л.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. 2-е выд.	Мн., 1989
3	Бардовіч А.М., Круталевіч М.М., Лукашанец А.А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы.	Мн., 2000
4	Беларуская мова. Энцыклапедыя.	Мн., 1994
5	Беларуская энцыклапедыя: У 18 т.	Мн., 1996- 2004
6	Гаўрош Н.В. Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы.	Мн., 1998
7	Грабчыкаў С.М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы.	Мн., 1994
8	Клышка М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. 2-е выд.	Мн., 1993
9	Лазоўскі У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы.	Мн., 1992
10	Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2-х т.	Мн., 1993

11	Старычонак В.Дз. Слоўнік амонімаў беларускай мовы.	Мн.,1991
12	Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне.	Мн.1987

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Тэма 1. ЛЕКСІКА

Пытанні. Асноўныя правілы словаўжывання. Прамое і пераноснае значэнні слова. Метафара ў кантэксце мастацкага твора. Мнагазначныя словы, амонімы, сінонімы, антонімы, паронімы, іх роля ў мове і ўжыванне ў мастацкім тэксце. Праца са слоўнікамі сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў.

Заданне 1. Запішыце сказы, у якіх дзеясловы *вывесці* з'яўляліся б кантэкстуальнымі антонімамі. Патлумачце. *Максімальная колькасць балаў — 3 (2 балы за сказы + 1 бал за тлумачэнне).*

Заданне 2. Запоўніце табліцу. *Максімальная колькасць балаў — 4 (0,5 бала за кожнае слова).*

Звязаны кампанент грэчаскага паходжання	Паняцце, якому адпавядае гэты кампанент	Слова-тэрмін з гэтым кампанентам
Нана-	‘карлікавы’	нанатэхналогіі
Акра-	‘крайні’, ‘самы высокі’	
Гідра-		
Піра-		
Антрапа-		антрапасфера
Гелія-		

Заданне 3. Адным са шляхоў беларускай тэрмінатворчасці з'яўляецца калькаванне пераважна з рускай мовы. Пры гэтым адбываецца імітацыя іншамоўнай мадэлі сродкамі нашай нацыянальнай мовы: *картофелехранилище — бульбасховішча*. Запішыце беларускамоўныя адпаведнікі да наступных рускамоўных тэрмінаў. *Максімальная колькасць балаў — 3 (0,5 бала за кожнае слова).*

1. Воздуховод —
2. Оврагообразование —
3. Пылеуловитель —
4. Клеверомолотилка —
5. Волноустойчивость —
6. Бензокраситель —

Заданне 4. Назіранні над мовай сучаснай газеты паказваюць, што вельмі часта няведанне дакладнага лексічнага значэння слова прыводзіць да **маўленчага лішку**. 1) Выпішыце са сказаў у табліцу (калі ёсць) лішняя(ія) слова(ы), патлумачце. 2) Запішыце, якім тэрмінам мовазнаўцы называюць гэту з'яву. *Максімальная колькасць балаў — 7 (1 бал за прыведзены тэрмін + 6 балаў — 1 бал за кожны сказ).*

1. У такі святочны дзень на сцэну выносяць сцягі, уручаюць памятныя сувеніры.
2. На Усебеларускім з'ездзе ад Мінскай вобласці будуць прысутнічаць 95 чалавек дэлегатаў.
3. Жыхары новага аграгарадка з радасцю расказалі пра перспектывы на будучыню.
4. Нашы поспехі ў сельскай гаспадарцы — вынік паляпшэння агратэхнікі.
5. Студэнтам трэцяга курса С. Міхайлаву і В. Пятрову была аб'яўлена вымова за прагул заняткаў без уважлівых прычын.
6. Аляксея аднакурснікі называлі аніматэр кампаніі.

Заданне 5. Вядомы мовазнаўца Алесь Каўрус сцвярджае, што ў вуснай і пісьмовай мове нярэдка выпадакі празмернасці выражэння (**таўталогія, плеаназм**). Падкрэсліце ў прапанаваных сказах неабавязковыя, лішнія словы. *Максімальная колькасць балаў — 3.*

1. Хлопцы выйшлі на ўзлесак і ад яго праставалі напрамкі праз вузкую лапіну поля.
2. На старой ліпе з усіх сіл шчыравалі буслы.
3. Старанная праца кіпіць на заводзе.
4. Выдавецтва планавала сваю работу і выпускала падручнікі і вучэбныя дапаможнікі выключна толькі на рускай мове.

5. Марыля шчаслівымі ад радасці вачыма глядзела на сваіх дзетак.

6. Дзядзька Антоць безвынікова стукаўся ў дзверы розных службовых інстанцый і не мог ніяк адчыніць іх.

Заданне 6. Утварыце і запішыце новыя словы з адпаведным значэннем, якое прыводзіцца ў дужках. *Максімальная колькасць балаў — 3.*

Канферансье →(выконваць абавязкі канферансье).

Ткач →(дачка ткача).

Цукар →(прадпрыемства па вытворчасці цукру).

Ячмень →(поле, з якога сабралі ячмень).

Сала →(прадпрыемства, дзе вытопліваюць сала).

Гук →(спалучэнне некалькіх гукаў рознай вышыні).

Заданне 7. Многія з беларускіх даследчыкаў неаднаразова адзначалі, што за гады савецкай улады ў склад беларускай літаратурнай мовы замест добра матываваных адзінак з жывой народнай мовы без патрэбы было ўключана безліч слоў іншамоўнага паходжання. Гэта прывяло да страты ў беларускай мове шматлікіх найменняў і самабытнай беларускай тэрміналогіі. У пустыя клеткі запішыце запазычаныя словы, якія "прыжыліся" ў нашай мове замест лексем, што былі зафіксаваны ў слоўніках 20-х гадоў XX ст. *Максімальная колькасць балаў — 4.*

"Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік" В. Ластоўскага (1924 г.)	"Расійска-беларускі слоўнік" С. Некрашэвіча і М. Байкова (1928 г.)	"Руска-беларускі слоўнік" пад рэд. К.Крапівы (1982 г.)
адступнік, здраднік	адшчапенец, пярэкрут	
прымус, прыгнечаньне	уціск	
спачынак	адпачынак	
мнагабожнасьць	мнагабожжа	
раўналежны	супастаўны	
падменьнік	падменьнік	
здарэнне	прыгода, выпадак	
усясьвет	сусьвет	

Заданне 8. Дадзены азначэнні жанраў канцэлярска-справавога падстылю. На месцы пропуску запішыце назвы гэтых жанраў. *Максімальная колькасць балаў — 5.*

1. Дакумент, складзены некалькімі асобамі, які пацвярджае ўстаноўленыя факты і падзеі —
2. Дакумент, які змяшчае просьбу або прапанову асобы ўстанове або кіраўніку, напрыклад, аб прыёме на працу, прадастаўленні адпачынку і г. д. —
3. Прававы акт, падпісаны кіраўніком арганізацыі з мэтай вырашэння асноўных і аператыўных задач, якія стаяць перад дадзеным органам (Грамацеі... Кім дадзеным? Хто яго каму даў? ”Беларусаведы”... —
4. Пералік якіх-небудзь дадзеных, размешчаных у пэўным парадку —
5. Дакумент, які фіксуе пагадненне двух ці некалькіх бакоў —
6. Дакумент, адрасаваны кіраўніцтву, у якім асвятляецца якое-небудзь пытанне з вывадамі і прапановамі складальніка —
7. Дакумент з указаннем належнай сумы грошай за адпушчаны тавар ці выкананую работу —
8. Дакумент, якім давяраецца каму-небудзь дзейнічаць ад імя таго, хто выдаў гэты дакумент —
9. Дакумент, які вызначае склад работнікаў якой-небудзь установы, прадпрыемства з указаннем іх пасад і акладаў —
10. Дакумент аб выкарыстанні выдаткаваных сродкаў —

Заданне 9. Запішыце па 4 вядомыя вам беларускія варыянты (размоўныя, гутарковыя) наступных мужчынскіх імён. *Максімальная колькасць балаў — 5 (0,25 бала за кожнае адпаведане слова).*

Іван	<i>Ясь, Янка, Яну́к, Ёва́сь, Ваня.</i>
Іосіф	
Дзмітрый	
Павел	
Фядосій	
Фёдар	

Заданне 10. Запішыце па-беларуску. *Максімальная колькасць балаў — 3 (0,5 бала за правільны адпаведнік).*

1. Исследование процесса речи —
2. Пламенная речь —
3. Завёл речь о —
4. У парня непонятная речь —
5. Об этом не было и речи —
6. Прямая (косвенная) речь —

Заданне 11. Кожнай мове, як вядома, уласціва сваё, толькі для яе характэрнае адлюстраванне свету. Адна з праяў такой ідыяматыкі паміж рускай і беларускай мовамі заключаецца ў тым, што некаторыя з’явы руская мова абазначае апісальна, спалучэннем слоў, а беларуская — адной лексемай: *железная дорога — чыгунка*. Падбярыце і запішыце беларускія адпаведнікі да рускамоўных апісальных выразаў.

Максімальная колькасць балаў — 5 (0,5 бала за адно слова).

Апісальны выраз у рускай мове	Беларускамоўны адпаведнік
предвечернее время	
возвышенный участок леса в бору; молодой сосновый лес	
крепостное право	
с обеих сторон, по обе стороны чего-либо	
отцовское наследство	
заготовка сена	
впасть в детство, вести себя подобно ребёнку	
анютины глазки	
тёплые страны, куда летят зимовать пералётные птицы	
место, где стоял или стоит замок	

Заданне 12. Успомніце і запішыце беларускія словы і словазлучэнні, эквівалентныя наступным запазычанням. *Максімум балаў — 4 (0,5 б. за 1 слова).*

1. Адэкватны —	5. Экспансія —
----------------	----------------

2. Індыферэнтны —	6. Кампетэнцыя —
3. Маніторынг —	7. Электарат —
4. Індыкатыў —	8. Элегантны —

Заданне 13. Як вядома, беларуская нацыянальная мова ў адрозненне ад рускай не мела прамых сувязей са старажытнай пісьмовай традыцыяй. Пра гэта сведчыць як фанетычная сістэма нашай мовы, так і лексічны склад, дзе фактычна адсутнічаюць кампаненты стараславянскага паходжання. Прыгадайце і запішыце сінонімы, якія выкарыстоўваюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове замест рускіх складаных слоў з першым кампанентам, стараславянскім па паходжанні. *Максімальны бал — 4 (0,5 бала за беларускі адпаведнік ці адпаведнікі да аднаго рускага слова).*

- 1) боготворить —
- 2) благодетельный (устар.) —
- 3) благоволение (устар.) —
- 4) благоухание —
- 5) благочиние (устар.) —
- 6) злосчастие —
- 7) злопыхательский —
- 8) времяпрепровождение —

Заданне 14. Дапамажыце Алесю падлічыць гасцей, якія прыйдуць віншаваць яго бацьку з юбілеем. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку. Дайце кароткае абгрунтаванне... *Максімальная колькасць балаў — 5 (1 — за колькасць, 2 — за пунктуацыю, 2 — за абгрунтаванне).*

Сыноч, запішы, калі ласка, хто сёння прыйдзе на татаў юбілей: дапаможаш мне накрыць на стол. Запісвай, Алеська, уважліва!

Канечне, будуць дзядуля з бабуляй татавы бацькі свёкар са свякроўю завітае дзядзька Вінцэс бацькаў брат мой дзевяр мой брат і твой дзядзька Павел бацькаў швегер яго жонка Гэля мая нявестка твой стрыечны брат Юрась бацькаў пляменнік мая ятроўка Настасся... Хто ж далей? Так, цётка Аўдоця бацькава сястра мая залоўка і мае бацькі твае дзядуля Піліп і бабуля Хрысціна бацькавы цесць з цешчай... Здаецца. Усе. А зараз накрываем на стол!

Заданне 15. Пісьмова адкажыце на пытанне:

Словы *груша, сліва, яблык, персік, абрыкос, вішня* ўтвараюць тэматычную групу. Але адно слова ўсё ж такі выпадае з агульнага рада. Якое гэта слова (0,5 бала) і чаму яго можна лічыць **лішнім** (0,5 бала)? (Пад увагу бярэцца толькі лексічны аспект).

Заданне 16. Амонімамі (1) ці мнагазначнымі словамі (2) з'яўляюцца прыведзеныя пары слоў. Пастаўце адпаведную лічбу. *Максімальная колькасць балаў — 3 (0,5 бала за кожную пару).*

Пары слоў	Лічба	Пары слоў	Лічба
1. Бялок 'празрыстая частка птушынага яйка' і бялок 'непразрыстая абалонка вока'		4. Лябёдка 'самка лебедзя' і лябёдка 'машына для падымання і перамяшчэння груза'	
2. Парк 'пасаджаны гай з аляямі, кветнікамі' і парк 'сукупнасць транспартных сродкаў, рухомы састаў'		5. Проза 'невершаваная літаратура, у адрозненне ад паэзіі' і проза 'будзённасць, паўсядзённасць жыцця'	
3. Разрыў 'месца, дзе што-н. разарвана; прамежак, які ўтварыўся паміж разарванымі часткамі чаго-н.; прамежак у часе' і разрыў 'поўнае спыненне якіх-н. адносін паміж кім-н.'		6. Вывесці 'выключыць, прымусіць выбыць' (вывесці з гульні) і вывесці 'зрабіць вывад, прыйсці да чаго-н. разважаннем' (вывесці формулу)	

Заданне 17. Адной з адметных асаблівасцей індывідуальна-аўтарскага стылю Кандрата Крапівы з'яўляецца выкарыстанне каламбура. Дапішыце, на аснове чаго пабудаваны наступныя каламбуры з твораў вядомага драматурга. *Максімальная колькасць балаў — 3.*

1 тэкст

Ц ё ц я К а ц я. *Нашто вам, маладой дзяўчыне, гэтыя старыя косці спатрэбіліся?*

В е р а. *Косці ў яго старыя, але душа маладая.*

Ц ё ц я К а ц я. *Хто ў боб, а хто ў гарох. Я пра тых косці, што ў шафах.*

В е р а (смяецца). *А я думала пра Аляксандра Пятровіча.*

Крыніцай стварэння гэтага каламбура ў п'есе "Хто смяецца апошнім" стала...

2 тэкст

Н а т а л л я. *Я і так доўга цярпела, пакуль паставіла вас на ногі. Цяпер хоць душу адвесці.*

П е р а г у д. *Але ж вы так можаце зноў мяне зваліць з ног.*

Н а т а л л я. *Калі вы ад нямецкай кулі выжылі, то ад маіх слоў тым больш.*

Жартаўлівы характар размовы дзейных асоб надае...

3 тэкст

П а н і Я н д р ы х о ў с к а я. *Мой сын выконвае тую місію, якую ўсклала на яго айчына.*

Д з е д Б а д ы л ь. *Пачакай, мы яшчэ натаўком яму гэту місію.*

Каламбур у гэтым выпадку пабудаваны на аснове...

Заданне 18. Раствлумачце значэнне слоў пры дапамозе сінонімаў. З кожным словам складзіце словазлучэнні.

1) асмужаны, асмяглы; 2) асобы, асобны; 3) асаблівы, асабісты; 4) натуральны, натурлівы; 4) несумленны, несумненны; 5) давераны, даверлівы; 6) грамадскі, грамадзянскі.

Заданне 19. Перакладзіце выразы аднаслоўнымі беларускімі адпаведнікамі.

Апісальны выраз у рускай мове	Беларускамоўны адпаведнік
напиток из берёзового сока	
пребывание в гостях	
лишить свободы	
детёныш лося	
стать на колени	
католический монастырь	
дом лесника и его семьи	
в этом году	
способный на тяжёлую работу, выносливый в труде	
потерять сознание	

Заданне 20. Як вядома, антанімічная апазіцыя можа быць самай рознай (часавай, прасторавай і інш.). Запоўніце табліцу. (Максімальная колькасць балаў — 4; 0,5 бала за кожную запоўненую клетку)

Слова	Антонім	Тып антанімічнай апазіцыі
учора	заўтра	часавая
цэнтр	перыферыя	

гучны		
	нізасць (подласць)	маральная
шчодрасць		
	чырвоны (пра святлафор)	сімвалічная
пляскаць	свістаць	
	поўнач	прасторавая

Тэма 2. ФРАЗЕАЛОГІЯ

Пытанні. Фразеалагізм і слова, фразеалагізм і словазлучэнне. Семантычныя і стылістычныя адценні фразеалагізмаў. Праца з фразеалагічнымі слоўнікамі.

Заданне 1. Суаднясіце сінанімічныя фразеалагізмы. *Максімальная колькасць балаў — 2,5.*

<i>1 – вудзіць акунёў</i>	<i>А – пець рэпку</i>
<i>2 – выплакаць вочы</i>	<i>Б – вырываць з каранем</i>
<i>3 – грушы на вярбе</i>	<i>В – табаку важыць</i>
<i>4 – зраўняць з зямлёй</i>	<i>Г – трапляць у нерат</i>
<i>5 – заходзіць у тупік</i>	<i>Д – трызненне сівой кабылы</i>

1.____, 2.____, 3.____, 4.____, 5.____.

Заданне 2. Запоўніце табліцу. *Максімальная колькасць балаў — 5 (0,5 бала за кожную клетку).*

Уласцівасці чалавека і якасці яго характару	Фразеалагізм	Што абазначае фразеалагізм
	<i>Ад шчырага сэрца (душы)</i>	
	<i>Сцяўшы зубы</i>	
Розум. Кемлівасць		
Бесклапотнасць		
	<i>Не пакладаючы рук; закасаўшы рукавы</i>	

Заданне 3. Запішыце фразеалагізмы, семантычна суадносныя з наступнымі словамі. *Максімальны бал — 4 (0,5 бала за фразеалагізм).*

Словы	Фразеалагізмы
1. Забыцца	
2. Насміхацца	
3. Заблытаць	
4. Перабольшваць	
5. Бессаромна	
6. Недарэчнасць	
7. Нечакана	
8. Моцна (спаць)	

Заданне 4. У кожным слупку знайдзіце лішні фразеалагізм. Раствлумачце, чаму ён лішні, складзіце з ім сказ.

1. За вушы не адцягнеш; пальчыкі абліжаеш; расце ў роце; у роце растае	2. Курам на смех; не лезе ні ў якія вароты; нікуды не варты; як курыца лапай
3. Даць жару; даваць стракача; здымаць стружку; намыліць шыю	4. Адным скокам; на адной назе; на шырокую нагу; як на пажар

Заданне 5. Якімі магчымымі фразеалагізмамі вы ахарактарызуеце

- а) спакойнага, шчырага, рахманага чалавека;
- б) гаваркога, вострага на язык;
- в) абьякавага, безадказнага, ненадзейнага;
- г) адказнага да справы, уважлівага да людзей?

Заданне 6. Раствлумачце фразеалагізмы: *адрэзаная луста, даць дыхту, для блізіру, мець зуб, несці свой крыж, гады ў рады, мазоліць вочы, насіць на руках, нос задзіраць, у свіныя галасы.*

Заданне 7. Выпішыце фразеалагізмы, аб'яднаныя значэннем 'прыслугоўваць, дагаджаць, ліслівіць'. Хто з беларускіх мовазнаўцаў вывучаў (вывучае) устойлівыя адзінкі мовы?

Біць у званы, у пер'е ўбрацца, лістам слацца, ісці рукой, хадзіць на задніх лапках, віляць хвостом, акунёў вудзіць, падпусціць лёстчак, вады не замуціць, пець лазара, свяціць вачыма, строіць кепікі, насіць на руках.

весці рэй--

спаліць за сабой масты--

воўк у авечай скуры--

дзесятаму казаць--

закрануць за жывое--

шыта белымі ніткамі--

іграць першую скрыпку--

Заданне 12. З наступных паэтычных радкоў выпішыце перыфразы і падбярыце па магчымасці аднаслоўныя дзеясловы-сінонімы да іх.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал за кожную перыфразу).

1. *Шкадаваў бы менш тае прапачы, каб не ведаў я, не ўспомніў зноў, як вяла матуля танец пражы.* (А. Пысін)

2. *За гады доўгае разлукі старыя бацькаўскія рукі на шыю сынаву ляглі, вянком спаткання абвілі.* (П. Трус)

3. *Я не для вас, паны, о не, падняць скібіну слова рвуся.* (Я. Купала)

4. *Да чаго захапіўся я хронікай, што, дзівак, прапусціў назаўжды зачарпнуць сямізорным палонікам на дарогу з Байкала вады.* (М. Танк)

5. *Убачыў дзень я ў сельскай хаце.* (Я. Купала)

Сказ	Перыфраза	Сінонім
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Тэма 3. ФАНЕТЫКА. АРФАЭПІЯ

Пытанні. Фанетычная сістэма беларускай мовы. Галосныя і зычныя гукі, іх класіфікацыя. Моцныя і слабыя пазіцыі гукаў. Пазіцыйныя чаргаванні гукаў (фанетычныя законы). Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Фанетычная транскрыпцыя.

кара, сталы – сталы, рукі – рукі, плачу – плачу, рады – рады, рассыпаць – рассыпаць, вязаў – вязаў.

Заданне 3. Запішыце парамі як мага больш адпаведных беларускіх і рускіх слоў, што маюць націск на розных складах. Націск абазначыць. *1 бал за пару.*

Заданне 4. Згрупуйце наступныя словы па колькасці гукаў у канчатку: *школа, ляснога, дом, сіняе, вясною, вялікая, цень, рэч, зямля, лінія, ураджай, залатое, пішаце.*

Заданне 5. Выпішыце з наступных слоў тыя з іх, у якіх ёсць толькі гукі, што ўтрымліваюцца ў словах *кусты, мільён, рэпа.*

Кіно, клуб, лёд, мятла, нумар, паз, пісар, пояс, рэйка, прыпёк, рэзка, рубка, сад, салют, сіта, слесар, смык, сумесь, юнак, ястраб.

Заданне 6. Запішыце прапанаваныя ніжэй словы ў фанетычнай транскрыпцыі, падзяляючы іх на склады ў адпаведнасці з законам узрастаючай гучнасці. Пастаўце націскі. *Максімальная колькасць балаў — 5.*

Н..д..бразычлівасць, н..мн..гаслоўны, к..ршун, к..штарыс, магд..бургскае, н..здзейсненасць, ра..кінуцца, с..рцабіцце, ра..шчапляць, дэз..нфекцыйны.

Заданне 7. Затранскрыбіраваны тэкст без падзелу на фанетычныя словы запішыце згодна з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі. *Максімальная колькасць балаў — 2. За любую дапушчаную памылку здымаецца 0,5 бала.*

[прычоскаўхлопцабыласапраўдыакуратнайапасаваладавускагапрадаўгаватагатвар укаротк'іааваласокдаваласкабак'энбардытаксаман'эвыдавал'іл'ішн'ім'інаогульонст арайэццан'эатстац'аччасубонос'іц'выц'в'ільааджынсыўапц'ашкувастраносыйатуфл' ізвысок'ім'іапцасам'і]

Заданне 8. Вызначце, якія гукі ёсць у слове **яцвяжскі** і колькі разоў кожны з іх сустракаецца ў сказе: *“І такой прыгажосцю надзяліў Гасподзь старонку нашу, што куды ні глянь, аж душы светла”.* (Я. Баршчэўскі)

Заданне 9. Прачытайце. Вызначце і запішыце зычныя гукі, якія не ўтвараюць пары па звонкасці-глухасці, а ў прыкладах (адно-два словы) падкрэсліце літару, што абазначае адпаведны гук.

У кожнага свой Купала...
У мяне ён — само змаганне,
сама неўміручая прага
свабоды,

годнасці,
праўды,
сяброў. (Е. Лось)

Заданне 10. Вызначце, колькі разоў гукі, што ёсць у слове *з’езд*, сустракаюцца ў словах наступнага тэксту.

Пакуль...

Пакуль з пагардаю ад нас
Не адварнуўся дух Купалы —
Пільнуйма зніч, каб не пагас,
Каб быў запас агню трывалы,
Каб, душы вывеўшы з турмы,
Як пад прысягаю, сурова
На свет на ўвесь казалі мы
Сваё не сказанае слова. (Ніл Гілевіч)

Заданне 11. Вызначце, якімі гукамі адрозніваюцца пары слоў. Запішыце гэтыя гукі ў квадратных дужках.

<i>гуслі – яслі</i>	<i>радон – раён</i>
<i>сядзь – сад</i>	<i>рэдка – рэдзька</i>
<i>яsenь – вязень</i>	<i>вёў – вол</i>

Заданне 12. Назавіце ў прыведзеным сказе галосныя гукі і санорныя. Чым санорныя адрозніваюцца ад звонкіх зычных?

Сапраўдны друг прыходзіць і тады,
Калі ад гromу трэскаецца неба,
Калі няма каму падаць вады
Ці падзяліцца чэрствай лустай хлеба. (С. Грахоўскі)

Заданне 13. Вызначце гукавы і літарны склад слоў. Якімі гукамі яны падобныя і адрозніваюцца?

Мел, мол, мель, моль;

мэта, мета, мець;

палёт, пілот, палоць.

Заданне 14. Вызначце, колькі гукаў і літар у слове *двое*. Падлічыце, колькі разоў кожны з гукаў сустракаецца ў прыведзеным выказванні Н. Мацяш.

Хто бездапаможны ў роднай мове – той невук, хоць ведае дзвесце моў.

Заданне 15. Прачытайце верш. Выпішыце словы, у якіх адлюстраваны асаблівасці беларускай фанетыкі. Запішыце гэтыя словы ў фанетычнай транскрыпцыі.

Пакуль яшчэ ў сівых дзядоў
У вуснах тояцца паданні;
Пакуль сланечнік будзіць зноў
Мяне ў вераснёўскім ранні;
Пакуль мы помніць будзем тых,
Хто ў святых баях забіты;

Пакуль вясновыя сады
Выводзяць птушак на арбіты;
Пакуль яшчэ ідуць у бой
З маной і раўнадушшам смела,—
То не загінуць мове той,
Што з вуснаў мацярок зляцела.

(Н. Гальпяровіч)

Тэма 4. МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА

Пытанні. Корань, прыстаўка, суфікс, канчатак, постфікс, інтэрфікс.
Аснова слова і яе віды: словазменная, словаўтваральная, формаўтваральная.
Нулявыя суфіксы і канчаткі. Накладанне марфем. Марфемны разбор слова.

Заданне 1. Прааналізуйце прыведзеныя словазлучэнні і запішыце, што абазначаюць словы з прыстаўкай **-на**. *Максімальная колькасць балаў — 3 (0,5 бала за кожнае правільна растлумачанае слова).*

<i>пасарамаціць гультая</i>	<i>жаданае памор'е</i>	<i>спартыўны паядынак</i>
<i>пасароміць свавольнікаў</i>	<i>своечасовая паверка</i>	<i>цікавае павер'е</i>

Заданне 2. Прыгадайце дзесяць дзеясловаў з каранямі, якія з'яўляюцца назвамі жывёл, птушак ці рыб. Запішыце з гэтымі дзеясловамі неразвітыя сказы. *Максімальная колькасць балаў — 5 (0,5 бала за адзін сказ).*

Заданне 3. У вершы Я.Купалы "Свайму народу" ёсць такі радок: "Табе, народ мой, *згінуты ў аковах...*", дзе ў падкрэсленым слове перад суфіксам **-ну-** маецца гук [б], які ў сучаснай літаратурнай мове не вымаўляецца і не перадаецца на пісьме ў аднакаранёвых словах (*загінуць, згінуць*). Пастарайцеся здагадацца і запісаць, які зычны стаяў на месцы, адзначаным прочыркам, у кожным з наступных дзеясловаў. *Максімальная колькасць балаў — 4 (0,5 бала за кожны гук).*

Дзеяслоў	Гук	Дзеяслоў	Гук
вяр_нуць		гля_нуць	
пырс_нуць		закра_нуць	
вя_нуць		зас_нуць	
та_нуць		ускі_нуць	

Заданне 4. Письмова адкажыце на наступныя пытанні. *Максімальная колькасць балаў — 5.*

<p>1. Якое слова па сваёй семантыцы выпадае з агульнага рада: <i>ільнянішча, грачанішча, бульбянішча, папялішча, люцэрнішча?</i> Выпішыце і патлумачце сваё рашэнне (2 балы)</p>	
<p>2. Хто лішні ў кампаніі дзяўчат: <i>сяброўка, каляжанка, манерка, швагерка, свякроўка?</i> Выпішыце (0, 5 бала) і патлумачце (0,5 бала)</p>	
<p>3. Як называюць: 1) <i>'снег, які толькі што выпаў'</i> (1 бал); 2) <i>у вясельным абрадзе: месца (звычайна дзяжа, пакрытая кажухом), куды садзяць нявесту, часам жаніха'</i> (1 бал)</p>	

Заданне 5. Письмова адкажыце на наступныя пытанні.

<p>1. Якое слова па сваёй семантыцы выпадае з агульнага рада: <i>сялянства, студэнцтва, духавенства, грамадзянства, чыноўніцтва?</i> Выпішыце і патлумачце сваё рашэнне (1 бал: 0,5 бала за слова + 0,5 бала за тлумачэнне)</p>	
<p>2. Хто лішні ў кампаніі музыкантаў: <i>флейтыст, раяліст, акардэаніст, гітарыст, альтыст, гарманіст?</i> Выпішыце (0,5 бала) і патлумачце (0,5 бала).</p>	

Заданне 6. Дадзены гукавыя комплексы [знац'], [жікан'н'э], [уклат], [бајацца], [стаііц'], якія ў пэўным кантэксце могуць мець канкрэтнае лексічнае і граматычнае значэнне. Пакажыце графічна, якім можа быць марфемны склад кожнага слова, складзенага з названых гукаў. *Максімальны бал — 5 (0,5 бала за кожны ўказаны марфемны склад слова).*

Заданне 7. Запішыце 10 суфіксаў, якія выкарыстоўваюцца ў бел. мове пры ўтварэнні асабовых назоўнікаў муж. роду, а таксама па 2 назоўнікі, утвораныя пры дапамозе гэтых суфіксаў. *Максімальны бал — 5 (1 бал = 1 суфікс + 2 назоўнікі).*

Заданне 8. Выпішыце з тэксту па 2 словы, марфемны склад якіх адпавядае наступным графічным схемам:

<p>Ляжаць на далоні зерні... Не верне зямля іх?.. Ці верне?.. Чысценькія такія, Дагледжаныя і сухія; Ёх аддаваць страшліва Нават зямлі ўрадлівай. А што, калі сонца не знойдзе Ё промень воддаль іх пройдзе?.. А што, як у цёмных нетрах</p>	<p>Не хопіць для іх паветра?.. Ё яны, нібы рыба на беразе, Задыхнуцца ў раллі?.. Ё не верце, бо нават у жменях, Як жывыя, варушацца зерні... Ё ў пальцы дзяўбуць расткамі — У руках прарастаюць самі. Расшчапіце хутчэй далоні — Не трымайце жыццё ў палоне!</p> <p>Я. Сіпакоў</p>
--	--

Заданне 9. Вызначце, якія з наступных слоў маюць прыстаўкі, і пазначце іх: *абавязаць, абсушыць, абысці, абязлічыць, выдатнік, даатрымаць, залёт, занепакоены, нааблузваць, наапахі.*

Заданне 10. Пакажыце, як можна падзяліць на марфемы наступныя словы і як зменіцца пры гэтым іх значэнне. Да кожнага слова прывядзіце па 2 аднакаранёвыя словы:

*адабраць
адорваць
выраз
горка*

Заданне 11. Абзначце ў кожным слове карань. Выпішыце пары аднакаранёвых слоў. Раствлумачце, як называюцца карані, вызначаныя ў нявыпісаных словах. (0,5 бала)

Вадзянік, нізіна, вуліца, загарнуць, саліць, рэзаць, саліст, водны, сігаць, рэзкі, завулак, марскі, нізкавата, марыць, гаротны, дасягнуць.

Заданне 12. Зрабіце марфемны і словаўтваральны аналіз слоў:

*бессмяротны
разгублены
перанаселенаць
садоўнік, выдатнік*

брусніца

лыжніца

па-людску

пераразмеркаванне

адыходзіў

змярцвела

Заданне 13. Выпішыце толькі словы з дзвюма літарамі ў корані. Пакажыце іх марфемны склад:

апякаць, абутак, браць, дабаўка, двойка, замкнуць, звялы, звычка, пашыў, смех.

Заданне 14. Вызначце марфемны склад слоў:

старажытны, вярнуўшыся, напісана, паселішча, дазвалялася, насустрач, самастойна.

Заданне 15. Абзначце канчаткі ў словах:

трыма, пяціюдзесяццю, чытаў, васьмюстамі, бараніліся, купацца, камусьці, чаго-небудзь.

Заданне 16. Запішыце, якія часціны мовы могуць мець наступныя марфемы. Падмацуйце кожны выпадак прыкладамі.

□я, -уч-, □яе, -ць, -ў, -ячы, я □.

Тэма 5. СЛОВАЎТВАРЭННЕ

Пытанні. Афіксальныя спосабы словаўтварэння: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны (у тым ліку прыставачна-нульсуфіксальны), постфіксальны, прыставачна-постфіксальны, суфіксальна-постфіксальны, прыставачна-суфіксальна-постфіксальны, бяссуфіксны (нульсуфіксальны). Спосабы складання: словаскладанне, асновасловаскладанне, складана-суфіксальны спосаб, абрэвіяцыя.

Заданне 1. Запішыце жаночыя варыянты прапанаваных мужчынскіх імён. *Максімальная колькасць балаў — 4.*

Узор: *Алесь* → *Алеся*.

Ян →	Пятро →
Сцяпан →	Васіль →
Міхал →	Фёдар →
Павел →	Стафан →

Заданне 2. Размяркуйце наступныя словы паводле спосабу ўтварэння і назавіце яго. Зрабіце марфемны і словаўтваральны аналіз падкрэсленых слоў.

Шэравокі, бязрогі, развесяліцца, пераначаваць, палёт, пяцівугольнік, падгаворваць, умацоўваць, ружовенькі, нясмелы, жытнёвы, густалісты, бяздымны, прыдарожны.

Заданне 3. Запоўніце табліцу. *Максімальная колькасць балаў — 4,5 (0,5 бала за кожную правільна запоўненую клетку).*

Вытворнае слова	Слова(ы), якое(ія) стала(і) базай для ўтварэння	Спосаб утварэння
збегчыся		
загс		
	без рукі	
	сам	канверсія (транспазіцыя)
упарадкаваць		

Заданне 4. Пісьмова вызначце склад выдзеленых слоў і спосаб іх утварэння.

Гарыць агонь. Каля зямлянкі

Аб доме тужаць землякі,

А маладыя партызанкі

Пякуць і сушаць праснакі. П. Глебка

Заданне 5. Пры вывучэнні словаўтварэння школьнікі, студэнты і выкладчыкі выкарыстоўваюць тэрмін **словаўтваральная парадыгма** — 'сукупнасць матываваных слоў, якія маюць адну і тую ж матывуючую аснову ці слова'. У сучаснай беларускай мове словаўтваральная парадыгма можа налічваць ад 2 да 20 і больш членаў. Напрыклад,

грэць → | грэца
грэлка і г. д.

Запішыце 10 слоў, якія ўваходзяць у словаўтваральную парадыгму да слова **чытаць**. *Максімальная колькасць балаў — 5.*

Заданне 6. Настаўнік прапанаваў вучню адказаць на пытанне, як маглі быць утвораны словы *дзяржзаказ, зернясклад, каморнік, надхмар'е, бондар, піск, бландзін, мінулае (успомнілася), загс, пльытагон*. Адказ атрымаўся наступны. Прааналізуйце гэты адказ, выпраўце і патлумачце дапушчаныя недакладнасці. (*1 бал за кожнае слова з выпраўленай недакладнасцю*).

1. *Дзяржзаказ* утварылася ад словазлучэння *дзяржаўны заказ*, спосаб утварэння — абрэвіяцыя.

2. *Зернясклад* — ад словазлучэння *склад для зерня*, спосаб утварэння — словаскладанне.

3. *Каморнік* — ад слова *камора*, спосаб утварэння — суфіксальны.

4. *Надхмар'е* — ад *хмара*, спосаб утварэння — прыставачна-суфіксальны.

5. *Бондар* — ад слова *бонда*, спосаб утварэння — суфіксальны.

6. *Піск* — ад дзеяслова *пішчаць*, спосаб утварэння — нульсуфіксальны.

7. *Бландзін* — слова невытворнае.

8. *Мінулае* — слова невытворнае.

9. *Загс* — ад спалучэння *аддзел забеспячэння афармлення грамадзянскіх службаў*, спосаб утварэння — абрэвіяцыя.

10. *Пльытагон* — ад словазлучэння *ганяць пльыты*, спосаб утварэння — складана-нульсуфіксальны.

Заданне 7. Да кожнага з вытворных слоў напішыце ўтваральную аснову. Графічна абазначце словаўтваральныя сродкі.

Пагрузачны

перагрузка

назіральны

адсталасць

паўтарэнне

сустрэчны

засушлівы

гоначны

канюшня

куплены

салёны

паказчык

бурлівісты

Заданне 8. Зрабіце словаўтваральны разбор слоў:

раззбраенне

адмыслова,

блакіт

мастацкі

паўтарэнне

вадаправодны

прыдарожны

прыгажосць

подпіс.

Заданне 9. Прыдумайце па 2 складаныя прыметнікі са злучальнымі галоснымі і запішыце іх. Назавіце спосабы іх утварэння.

Заданне 10. Растлумачце, якой прыметай матывавана кожнае выдзеленае ў тэксце слова.

Не выбіраем,	<i>Абабкам,</i>	<i>Бялянкам,</i>
Спрытна зразаем	<i>Радоўкам,</i>	<i>Таўстушкам,</i>
Шапкі, галоўкі	<i>Ваўнянкам,</i>	<i>Гаркушкам. (Хв. Жычка)</i>

Заданне 11. Расшыфруйце і запішыце словамі абрэвіятуры.

СЭУ, ДТСААФ, МЗС, ЗБС "Бацькаўшчына", НЛА, загс, СНД, СНІД, МВФ, МУС, РАУС, ТБМ, СБМ, ТСБМ, РБС.

Тэма 6. НАЗОЎНІК

Пытанні. Катэгорыя роду назоўнікаў. Род нязменных назоўнікаў. Род абрэвіятур. Адрозненні ў родзе назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.

Катэгорыя ліку назоўнікаў. Адзіночналікавыя і множналікавыя назоўнікі.

Скланенне назоўнікаў. Назоўнікі 1-га скланення і рознаскланяльныя назоўнікі. Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення і рознаскланяльных у **Д., Т., М. скл.** Назоўнікі 2-га і 3-га скланенняў. Канчаткі назоўнікаў м. р. адз. л. з чыстай асновай у **Р. скл.** адз. л. і ў **М. скл.** адз. л. Змешанае скланенне назоўнікаў. Канчаткі назоўнікаў множнага ліку. Скланенне імёнаў, прозвішчаў і географічных назваў. Назоўнікі нулявога скланення (нескланяльныя).

Заданне 1. Запішыце беларускія адпаведнікі да наступных зборных назоўнікаў. *Максімальная колькасць балаў — 4 (0,5 бала за кожнае слова).*

<i>Стерня —</i>		<i>Штакетник —</i>	
<i>Кустарник —</i>		<i>Шиповник —</i>	
<i>Земляничник —</i>		<i>Осокарник —</i>	
<i>Черничник —</i>		<i>Березник —</i>	

Заданне 2. Перакладзіце на беларускую мову:

железнодорожная насыпь

неправильная дробь

третья перепись

некачественный гонт

древнерусская летопись

едкая гарь

кислый щавель

гречневая крупа

пойти за водою

Заданне 3. Запішыце словы па-беларуску, дапасаваўшы да іх прыметнікі (па сэнсе):

живопись

риск

паводок

стебель

бровь

ежевика

блюдце

искренность

земляника

гусь

шинель

накипь

Заданне 4. Пастаўце словазлучэнні ў форму адзіночнага ліку. Запішыце. *Максімальная колькасць балаў — 4.*

Суседавы вашчыны

новыя тарбасы́

высокія жырафы

дамашнія тапкі

белыя рамонкі

цёплыя чарэні

чорныя лебедзі

чалавечыя цені

Заданне 5. Выпішыце з тэксту назоўнікі 2-га скланення, запішыце іх у форме роднага і меснага склонаў адзіночнага ліку. Ці ёсць сярод гэтых слоў назоўнікі з варыянтнымі канчаткамі Р. склону? Раствлумачце.

Мова...

Родная мова

У марах, у песнях, у снах.

Мае ў ёй кожнае слова

Свой колер, і смак, і пах.

Зліваюцца гукі ў словы

І ў рэчышча роднай мовы,

Як рэкі ў мора, цякуць. *А. Грачанікаў*

Назоўнік у пач. форме	Р. склон адз. ліку	М. склон адз. ліку

Заданне 6. Пастаўце ў творным слоне словы: *боль, гусь, медаль, мазоль, стэп, фасоль, шынель, верф, сабака, палын*. Складзіце 3 сказы, ужываючы прыведзеныя словы (на выбар) з азначэннямі. *5 балаў*.

Заданне 7. Пастаўце назоўнікі ў патрэбнай склонавай форме і запішыце словазлучэнні, раскрываючы дужкі.

Разам з (Максім Лужанін), жменя (жвір), стаяць на (бераг), выступіць на (мітынг), стол з (дуб), дзякаваць (настаўнік), ляцець над (Жлобін), экскурсія па (Нясвіж), пазнаёміцца з (Коля), вецер з (лес), многа (пясок), жыў пры (дзядуля), гнацца за (гусь), пляма на (брыль), сумаваць па (Янка Брыль), прыпынак па (патрабаванне), разам з (Вася), ішлі з (Шамякін), спевы птушак у (гай), сустрэча пад (Крычаў), сябраваць з (Кастусь Салоха і Сяргей Барысаў), ляцець над (Барысаў), скончыць школу з (медаль), грукаць па (шкло).

Заданне 8. Запішыце назоўнікі ў форме меснага склону. Раствлумачце, ад чаго залежыць правапіс канчаткаў у гэтых словах:

<i>Назоўнік</i>	<i>Форма М. скл.</i>	<i>Назоўнік</i>	<i>Форма М. скл.</i>
інстытут		гай	
сакавік		мір	
вецер		падарожжа	
двор		гаспадар	
возера		сцежка	
стог		Васіль Дзяцел	
кажух		Саша Дрозд	
ліпень		Віцебск	

Заданне 9. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Вызначце род назоўнікаў у рускай і беларускай мовах.

Олимпийская медаль

бескрайняя степь

горькая полынь

новый кафель

чёрный тополь
 охотничья собака
 выгодная продажа
 густая тень
 белый цыплёнок
 птенец кукушки
 стеклянная банка
 одна бровь
 спелое яблоко
 портретная живопись
 собственное мнение
 железнодорожная насыпь
 неправильная дробь
 третья перепись

Заданне 10. Знайдзіце чацвёртае лішняе слова:

- а) вароты, азёры, дамы́, сталы;
- б) задавака, дзяўчына, задзіра, валацуга;
- в) радасць, цень, ростань, восень;
- г) Сочы, Тбілісі, Осла, Місісіпі.

Заданне 11. Запішыце словазлучэнні ў адзіночным ліку:

дзікія гусі
 чорныя бровы
 чыгуначныя насыпы
 службовыя сабакі
 смачныя яблыкі
 мае туфлі
 атрыманыя бандэролі
 зорныя россыпы, доўгія цені
 балючыя мазалі

Заданне 12. Пастаўце назоўнікі ва ўказаных склонах.

Р. скл.: луг, лес, твар, хлеб, унук, геній, калектыў, магніт, вылет, мох.

Т. скл.: медаль, цень, боль, гусь, моль, жаль, глыб, мазоль, цюль, таполя.

Заданне 13. Вызначце род і скланенне наступных назоўнікаў.

Назоўнік	Род	Скланенне	Назоўнік	Род	Скланенне
Жыта			калгас		
Расія			старшына		
гімназія			старшыня		
дзядзька			самавучка		
бацька			ціхоня Вася		
хвоя			суддзя Васільеў		
восень			каноплі		
гарох			грудзі		
зерне			Святлана Кухто		
канікулы			Змітрок Бядуля		
Асіповічы			танга		
срэбра			інтэрв'ю		
Кузьма Чорны			гуляка Кузьма		
задзіра			Саўка		
гуляка			Рыгор Сямашка		
сведка			Чылі		
тамада			Бразілія		
Свіслач			Сінгапур		
Пціч			Кіпр		
Максім			вёска Савічы		
ягня			БАМ		
цяля			Уфа		
дзіця			шыпшына		
дзядуля			мінулае		
Міхась Чарот			марожанае		
Залесе			прыёмная		
Віталь Сарокін			сакратар		
			дырэктар		

Янка Купала			рунь		
Васіль Сухамлінскі			Павел Серада		
Жан Русо			цымбалы		
Мінск			хараство		
Гродна			Ігнат Бародка		
Чарнігаў			племя		
Ян Грыбоўскі			семя		
Дзмітрый Пісараў			Іван Шамякін		
Мікола Янчук			Мікола Скурко		
Грыбаедаў			Анатоль		
край			Вярцінскі		
Соня Сокалава			г. Валожын		
Эдзіт Піаф			Нёман		
Іван Лемяшэвіч			Сож		
Адам Гурло			Днепр		
М. Багдановіч			Нарач		
			турнэ		

Тэма 7. ПРЫМЕТНІК. ЛІЧЭБНІК

Пытанні. Разрады прыметнікаў паводле значэння. Ступені параўнання якасных прыметнікаў. Памылкі пры ўжыванні ступеней параўнання прыметнікаў. Выражэнне прыналежнасці ў беларускай мове. Правапіс суфіксаў прыметнікаў. Правапіс склонавых канчаткаў прыметнікаў.

Разрады лічэбнікаў. Скланенне і правапіс колькасных і парадкавых лічэбнікаў. Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Абзначэнне прыблізнай і няпэўнай колькасці. Правапіс лічэбнікаў.

Заданне 1. Вызначце разрады прыметнікаў па значэнні.

Залатыя рукі, залаты гадзіннік, Купалава паэма, купалаўскі стыль, воўчы след, воўчы апетыт, вішнёвы сад, вішнёвыя вочы, лісіная хітрасць, лісіная нара, лісіны каўнер.

Заданне 2. Ператварыце словазлучэнні ”назоўнік + назоўнік” у словазлучэнні ”прыметнік + назоўнік” і запішыце.

Аловак Наташы, верш Броўкі, гадзіннік Васі, гняздо ластаўкі, касцюм дзядулі, сарафан бабулькі, хатка бобра, хустка сястры, слёзы маткі, песні Васілінкі.

Заданне 3. У кожным радзе слоў падкрэсліце ”лішняе” (у тым ліку “няправільнае”) слова. Абгрунтуйце сваё меркаванне.

- а) *Высокі, разумны, драўляны, сухі, прыгожы;*
 б) *свінцовыя вочы, сталёныя нервы, жалезны тон, залаты характар, кляновы ліст;*
 в) *Коласава слова, дзедавы медалі, вавёркава дупло, Сашава абяцанне, Андрэева дачка.*

Заданне 4. Утварыце ад назоўнікаў прыналежаўныя прыметнікі, запішыце з імі словазлучэнні.

Жэня --	дзядуля --
сябар --	Васіль --
сяброўка --	Васіліна --
гаспадыня --	Толя --
Саша --	сінічка --
ўдава --	бабуля --

Заданне 5. Ад геаграфічных назваў утварыце адносныя прыметнікі.

Азія --	Дуброўна --
Баку --	Жабінка --
Боснія --	Іўе --
Бяроза --	Калумбія --
Бярэзіна --	Камбоджа --
Васілішкі --	Каліфорнія --
Юрацішкі --	Конга --
Ветка --	Карма --
Вікторыя --	Лёзна --
Вісла --	Коста-Рыка --
Вогненная Зямля --	Любча --
Гаіці --	Марока --
Гарадзішча --	Масты --
Пціч --	Слуцк --
Случ --	Убарць --

Заданне 6. У беларускай мове ў мастацкім стылі для выражэння прыналежнасці асобе ці жывёле ў асноўным ужываюцца прыналежаўныя прыметнікі, а ў дзелавым і навуковым стылях — часцей родныя склон назоўніка (гэта граматычная

норма рускай мовы). Замяніце, дзе можна, форму выражэння прыналежнасці на сінанімічную — з прыналежным прыметнікам.

Нара барсука --

парада бацькі --

рукі матулі --

заклікі партыі --

сын Пятра Анатолевіча --

цацка Толі --

кажушок Міхаські --

сэрца Ганулькі --

доля адзінокіх старых --

зарплата лабаранта Воінавай --

дупло вавёркі --

творы С. Грахоўскага --

верш Р. Барадуліна --

проза Я. Сіпакова --

Заданне 7. Ад дадзеных слоў утварыце ўсе магчымыя формы ступеней параўнання і занясіце іх у адпаведныя раздзелы табліцы. Растлумачце, чаму ад некаторых прыметнікаў немагчыма ўтварыць ніводную форму ступеней параўнання.

1. Слабы, маленькі, яснавокі, звычайны, чорны, эфектыўны, велічэзны, бронзавы, блізкі, зручны, смачны, белагруды, звышімклівы.

2. Глыбокі, глыбокапаважаны, вялізны, **велізарны**, апантаны, настойлівы, патрэбны, шарападобны, інфрачырвоны, архіважны, ядавіты, жоўты, правільны, левы, фальшывы, неабсяжны, сонны, аднарукі, светла-ружовы, мудры.

Простая форма		Складаная форма	
Вышэйшая ступень	Найвышэйшая ступень	Вышэйшая ступень	Найвышэйшая ступень

--	--	--	--

Заданне 8. Запішыце лічэбнікі словамі.

Альбом з 847 фотаздымкамі.

345-мільённы жыхар.

Дамова з 329 краінамі.

274-ы наведвальнік.

Заданне 9. Запішыце спалучэнні словамі ў Т. склоне.

8 секунд --

80 метраў --

800 радкоў --

50 станкоў --

500 машын --

300 жыхароў --

200 дзён --

7000 кніг --

паўтары тысячы рублёў --

1692 словы --

Заданне 10. Раскрыйце дужкі і запішыце лічэбнікі словамі ва ўказаным склоне.

1) **Т. скл.** 259000 рубл(ёў, ямі)

2) **Н. скл.** $32 \frac{4}{5}$ гектар(а, аў)

3) **М. скл.** 862130 кніг(□, ах)

4) **Н. скл.** $223 \frac{3}{4}$ тон(□, ы)

Заданне 11. Падбярэце да лічэбнікаў назоўнікі і запішыце ўтвораныя словы-вазлучэнні ў **Т. склоне**. Лічбы запісвайце словамі.

668 --

900-ы --

412 --

$\frac{3}{15}$ --

0,02 --

$\frac{4}{5}$ --

3,003 --

64,3 --

213 --

311-мільённы --

Заданне 12. Выпішыце з тэксту лічэбнікі і запішыце іх словамі ў Т. склоне. Вызначце, якімі часцінамі мовы з'яўляюцца падкрэсленыя словы. Выканайце сінтаксічны разбор апошняга сказа.

Колькі стралялі зуброў у Белавежы!

Восень, 27 верасня. 1752 год. Кароль Аўгуст III палое. Разам са сваёй жонкай — вялікай каралеваю. У гэты дзень яе вялікасць каралева забіла 20 зуброў і прачытала каля 50 старонак сентыментальнага рамана.

1860 год. Таксама верасень. Палое цар Аляксандр II. З усёй пушчы пад яго стрэлы было сагнана 117 зуброў, 100 зайцаў, 3 ласі, 23 дзікі, 36 коз, 14 ланяў, 17 ваўкоў, 15 ліс, 14 барсукоў. Усяго 339 галоў.

Але зубр, нягледзячы на здзек і ганьбаванне, не пакінуў сваю Белавежу. Вучоныя нават зрабілі вывады, што пушча захавалася толькі таму, што ў ёй былі зубры, а зубры захаваліся толькі таму, што была пушча. (Паводле Я. Сіпакова)

Заданне 13. Укажыце катэгорыяльнае значэнне (часцінамоўную прыналежнасць) і граматычныя асаблівасці слова **адзін** у наступных сказах. Максимальная колькасць балаў — 4 (1 бал за правільна запоўненую клетку).

С к а з ы	Катэгарыяльнае знач., граматыч. асаблівасці слова <i>адзін</i>
Пастухі, <u>адзін</u> ужо ў немалых гадах, марудлівы і паважны, другі намнога маладзейшы, порсткі і рухавы, няспешна пасоўваючыся за чарадой, то сыдуцца разам, то зноў разыдуцца ў бакі (<i>В. Гардзеі</i>).	
Хлопцы, якія стаялі каля дуба, былі <u>адных</u> гадоў з намі.	
Паэзія валодае <u>адной</u> дзіўнай уласцівасцю: яна вяртае слову першапачатковую свежасць.	
<u>Адны</u> зоркі ўзрадаваліся першаму марозу, бо свяцілі ярчэй, чым у цёплыя летнія ночы.	

Тэма 8. ДЗЕЯСЛОЎ. ГРАМАТЫЧНЫЯ ФОРМЫ ДЗЕЯСЛОВА

Пытанні. Асновы дзеясловаў. Спражэнні дзеясловаў. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў у абвесным і загадным ладах. Рознаспрагальныя дзеясловы. Правапіс суфіксаў дзеясловаў.

Дзеепрыметнік. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў. Памылкі ва ўжыванні дзеепрыметнікаў. Сродкі перакладу дзеепрыметнікаў, не характэрных беларускай мове. Дзеепрыметны зварот.

Дзеепрыслоўе. Утварэнне і ўжыванне дзеепрыслоўяў. Памылкі ва ўтварэнні і ўжыванні дзеепрыслоўяў. Дзеепрыслоўны зварот.

Заданне 1. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыце аснову інфінітыва і аснову цяперашняга (будучага) часу.

<i>Дзеяслоў</i>	<i>Аснова інфінітыва</i>	<i>Аснова цяп. (буду.) часу</i>
сказаць		
напісаць		

аддаць		
аддаваць		
заходзіць		
стаяць		
уставаць		
устаць		

Заданне 2. Ад прапанаваных дзеясловаў утварыце адпаведныя формы (для дзеясловаў — абвесны лад будучы час). Запішыце ў табліцу.

<i>Дзеяслоў</i>	<i>2-я ас. адз. л. абвеснага ладу</i>	<i>2-я ас. мн. л. абвеснага ладу</i>	<i>Дзеепрыслоўе</i>
распачаць			
распасцерці			
расперазаць			

Заданне 3. На ўступным экзамене быў атрыманы адказ: ”Дзеяслоў **даць** адносіцца да **I** спражэння: даю, даеш, дае, даём, даяце, даюць”. Што вы можаце на гэта сказаць? Абгрунтуйце свой адказ.

Заданне 4. Вызначце спражэнне дзеясловаў, укажыце іх трыванне. Запішыце дзеясловы ў ф. 2-й ас. мн. ліку цяперашняга ці будучага простага часу. Абзначце канчаткі.

<i>Дзеяслоў</i>	<i>Спражэнне</i>	<i>Трыванне</i>	<i>2 ас. мн. ліку цяп. (буд.) часу</i>
жыць			
забегчы			
дагледзець			
адпачыць			
застацца			
сутыкнуцца			
класці			
прачнуцца			
заставацца			
аднесці			

Заданне 5. Успомніце правапіс суфіксаў дзеясловаў **-ава- (-ява-), -ва-, -ыва- (-іва-)** і перакладзіце словы на беларускую мову, абазначце ў іх суфіксы. 3 трыма-чатырма словамі (на выбар) складзіце сказы.

<i>Дзеяслоў у рускай мове</i>	<i>Дзеяслоў у беларускай мове</i>	<i>Дзеяслоў у рускай мове</i>	<i>Дзеяслоў у беларускай мове</i>
засаліваць		переваріваць	
подкармливаць		расследваць	
подпісываць		разгадваць	
овладеваць		подклеіваць	
абмяняцца		выглажываць	
надаіваць		утаіваць	
проветриваць		намылівацца	
совершенствуюцца		абследаюцца	
раскальваюцца		возглавляць	

Заданне 6. Вызначце спражэнне дзеясловаў і запоўніце табліцу па ўзоры. Вусна растлумачце правапіс невыразных галосных. Якой тыповай памылкі трэба асцерагацца пры ўжыванні дзеясловаў у форме 2-й ас. мн. л.?

<i>Неазнач. форма</i>	<i>3-я ас. адз. л.: ён</i>	<i>3-я ас. мн. л.: яны</i>	<i>2-я ас. мн. л.: вы</i>
вы́хадзіць – II спр.	вы́хадзіць	вы́хадзіяць	вы́хадзіце
узяцца – I спр.	вóзьм-е-цца	вóзьм-уц-ца	вóзьм-еце-ся
засцерагчы			
паклікаць			
сядзець			
імкнуцца			
страц.ць			
падгледз.ць			
здаць			
скласці			
забраць			
выдаваць			

пазнаём..цца			
адысціся			
перадаць			
увайсці			
панесці			
разгледз..цца			

Заданне 7. Ад дзеясловаў утварыце ўласцівыя беларускай мове дзеепрыметнікі. Абазначце суфіксы у дзеепрыметніках.

<i>Дзеяслоў</i>	<i>Дзеепрыметнік</i>	<i>Дзеяслоў</i>	<i>Дзеепрыметнік</i>
змалоць		абсмяяць	
абмалаціць		абклеіць	
прыручыць		прыгарадзіць	
выпіць		збіць	
зашкліць		застыць	
зберагчы		пабялець	
узгадаваць		пастарэць	
сцерці		пачырванець	

Заданне 8. Выпішыце нумары словазлучэнняў з формамі дзеепрыметнікаў, якія не адпавядаюць нормам беларускай мовы.

1) працягваемая гутарка; 2) уважліва слухаючы сын; 3) атрымаўшыся малюнкi; 4) уцалелы кавалак лесу; 5) змолатае зерне; 6) сурова насупленыя бровы; 7) парослыя мохам купiны; 8) заiнетыя дрэвы; 9) зачырванеўшаяся ад марозу дзяўчынка; 10) заросшы травой ручай; 11) засмажанны кавалак; 12) асветляныя сонцам паляны; 13) засыплены лісцем; 14) куплены на ўласныя грошы.

Заданне 9. Утварыце ад дзеясловаў дзеепрыслоўі. Абазначце ў іх суфіксы.

<i>Дзеяслоў</i>	<i>Дзеепрыслоўе</i>	<i>Дзеяслоў</i>	<i>Дзеепрыслоўе</i>
касiць		здабываць	
лiчыць		вярнуцца	
марыць		уваходзiць	
прыручаць		увайсiць	

верыць		піць	
паверыць		трапіць	
дастаць		паведаміць	

Заданне 10. Утварыце ад дзеясловаў магчымыя формы дзеепрыслоўяў. Абгрунтуйце ўжыванне выбранага вамі суфікса. Памятайце, што ад кожнага дзеяслова можна ўтварыць толькі **адно** дзеепрыслоўе.

Дзеяслоўнае словазлучэнне	Дзеепрыслоўнае словазлучэнне	Дзеяслоўнае словазлучэнне	Дзеепрыслоўнае словазлучэнне
тушыць агонь		затаіцца ў куце	
патушыць святло		мінуць балота	
сагнуць у дугу		страсянуць голлем	
бразнуць		страсаць снег	
дзвярыма		абтрэсці шыгалле	
развесіць		сцерці абцас	
красёнцы		мінаць сенажаць	
развешваць		адпусціць	
бялізну		матылька	
старанна мыцца		звонка рассмяцца	
наспех паснедаць			
выпускаць на			
волю			

Заданне 11. Знайдзіце недакладнасці ў выкарыстанні дзеяслоўных формаў, выпраўце памылкі і запішыце сказы.

1. *Нельга знайсці сябра, здольнага, як Васіль, і падтрымаць, і суцяшаць.*
2. *Паглядзі — на старой вярбе свішча шпак-працаўнік заўзята. Ён пад песню яго табе ўспамянеца бацькава хата.*
3. *Кандрат Назарэўскі ў Зосіных вачах стаў колішнім чырвонаармейцам, якога яна спаткала было ў першыя свае маладыя гады.*
4. *Жывеце вы тут, дзякуй богу, спакойна.*

5. Як добры стыліст, пісьменнік бачыў мастацкія вартасці дыялектызмаў і ўжывае іх даволі часта.

Заданне 12. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Прааналізуйце спосабы перакладу дзеепрыметнікаў.

1. В вагоне у окна сидела читающая девушка.
2. Ещё издалека девушки увидели купавшегося в реке ребёнка. —
3. Хорошо владеющий музыкальным инструментом, он пленил всех. —
4. Проросшие побеги набирали силу. —
5. Рассказывающий попросил аудиторию успокоиться. —
6. Сторож, заметивший парней, приказал им остановиться. —
7. Ночные костры, светившиеся там и сям по лагерю, увеличивали темноту своим неярким багровым светом. —
8. Голос, певший песню, вдруг оборвался совсем близко около хаты, громко звякнула железная клямка, и в просвете быстро распахнувшейся двери показалась рослая смеющаяся девушка.

Заданне 13. Выпішыце з тэксту 4 дзеясловы незакончанага трывання ў пачатковай форме, утварыце ад іх формы закончанага трывання і дзеепрыслоўі.

Максімальная колькасць балаў – 4 (1 бал за кожнае слова).

Восень -- гэта вечар года. Яшчэ (н..)даўна вось тут шапацела, шаргацела, жаўцела, свяцілася, святкуючы свой час, лагоднае бабіна лета. Былі такія раніцы і вечары калі нават мроілася што можна адчуць на дотык як кожны дзень робіцца ўсё карацейшы і карацейшы як пругка струменіць адыходзячы спяшаючыся лета. І сёння, праз колькі халодных дзён кастрычніка, зноў раскашуецца сонца і ціхая-ціхая цеплыня. Здаецца нават, што бабіна лета вярнулася зноў, каб адбыць у полі яшчэ некалькі дзён. Але ў полі (н..) кога (н..) дзе... (Паводле Я. Сіпакова)

Дзеяслоў незакончанага трывання	Дзеяслоў закончанага трывання	Дзеепрыслоўе

Заданне 14. Выпішыце з тэксту дзеясловы і зрабіце іх марфалагічны разбор.

<p>Не шукайце шчасця на чужыне, Дзесьці за марамі, за гарамі, Бо туга па дарагой Айчыне Будзе крочыць след у след за вамі.</p>	<p>Не цурайцеся і роднай мовы, Што з калыскі навучыла маці, Як для дрэва карань, так і слова Сілу, годнасць не дае нам страціць. <i>Э. Валасевіч</i></p>
--	---

Тэма 9. СЛОВАЗЛУЧЭННЕ ЯК СІНТАКСІЧНАЯ АДЗІНКА

Пытанні. Віды сувязі слоў у словазлучэннях: дапасаванне (поўнае і няпоўнае), кіраванне (моцнае і слабае), прымыканне (уласнае і іменная). Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове ў параўнанні з рускай.

Заданне 1. Прапанаваныя спалучэнні слоў падзяліце на словазлучэнні і несловазлучэнні. Абгрунтуйце сваё меркаванне. Прачытайце прыклады ў адпаведнасці з нормаў беларускага літаратурнага вымаўлення.

Ісці па кладцы, луг і поле, рыжскі цягнік, абапал сцежкі, невялікае балотца, у рэчцы, раскінуцца вакол, не быў, самы адчайны, даспелены яблык, семдзесят восем, аб'езджаны конь, дождж ідзе, сто адзінаццаць, выпадак зручны, летаваць у вёсцы, сакавік і красавік, другі квартал, расце аер, збіраць садавіну, нібы прывід, удалы прыклад, з мармуру, пеставаць дзіця.

Заданне 2. Падкрэсліце сэнсава непадзельныя спалучэнні слоў:

Крайняя Поўнач, суровая Поўнач, Заходне-Сібірская нізіна, заходнесібірская тайга, сібірскія рэкі, Далёкі Усход, далёкі край, Заходняя Сібір, еўрапейскія краіны, заходні напрамак, Белавежская пушча, дубы Белавежы, белавежскія зубры, берталетава соль, лыжка солі.

Заданне 3. Якім відам падпарадкавальнай сувязі звязаны кампаненты словазлучэнняў:

іх песня і голас, яго далікатнасць, ручнік з птушкамі і кветкамі, узбярэжжа Балтыйскага мора, закон псіхалагічнага маятніка, спыніліся на ўзлессі, сустрэцца ў верасні, чалавек вялікага таленту, хусцінка ў блакітныя кветачкі:

слабае кіраванне
 моцнае кіраванне
 уласнае прымыканне
 іменнае прымыканне

Заданне 4. Адзначце словазлучэнні, у характарыстыцы якіх дапушчана памылка:

- 1) *пяты дом* – лічэбнікавае, поўнае дапасаванне
- 2) *дрэнны настрой* – назоўнікавае, поўнае дапасаванне
- 3) *вельмі прывабны* – прыметнікавае, уласнае прымыканне
- 4) *экзамен зімой* – назоўнікавае, слабае кіраванне

Заданне 5. Якая характарыстыка словазлучэння *вогненна-расплаўленае неба* правільная:

- 1) простае, назоўнікавае, поўнае дапасаванне
- 2) складанае, назоўнікавае, поўнае дапасаванне
- 3) простае, назоўнікавае, няпоўнае дапасаванне
- 4) складанае, назоўнікавае, няпоўнае дапасаванне

Заданне 6. Адзначце групы словазлучэнняў без граматычных памылак. Выпраўце памылкі ў няправільна пабудаваных словазлучэннях:

- 1) *пасмейваліся над сябрам, смяяліся пра сябе, высмейвалі загану жыцця;*
- 2) *крыху маладзейшая за сястру, выпраўляць у свет па ічасце, вельмі ўдзячны вам;*
- 3) *загадчык аддзела, пісаць на адрас, дом на пяць паверхаў;*
- 4) *бачыць свімі вачыма, некалькі разоў на тыдзень, метрах у дваццаці ад лесу;*
- 5) *не бачыліся больш за дзесяць гадоў, паслаў па малако, чуў на свае вушы;*
- 6) *тры вялікіх возеры, чатыры новых алоўкі, два вялізных дома;*
- 7) *ісці па лесе, бегчы па мосце, крочыць па сцяжынцы;*
- 8) *паслаў па адрасу, блукаў па дарогам, выбраўся па грыбы;*
- 9) *спыніўся за тры крокі, чытаў сам сабе, вілы на тры рагі;*
- 10) *ісці па зялёнаму лугу, не бачыліся цэлыя два гады, у два цэлых і тры дзесятых разы;*

- 11) *дом у пяць паверхаў, вышэйшы за бацьку, хадзіў на лугам;*
- 12) *смяцца пра сябе, дзякаваць паэту, захварэць на ангіну;*
- 13) *загадчык кафедры, пісаць на адрас, спатыкацца аб пень;*
- 14) *бачыць на свае вочы, некалькі разоў на тыдзень, метраў за дваццаць ад лесу;*
- 15) *не бачыліся больш дзесяці гадоў, паслаў на малако, чуў на свае вушы.*

Заданне 7. Параўнайце сказы з арыгінальных і перакладных тэкстаў. Выпішыце з іх словазлучэнні, розныя паводле будовы ў беларускай і рускай мовах. Раствлумачце, у чым заключаецца розніца.

1. Потым падышоў да адчыненага акна і доўга любаваўся на каштан. – Потом подошёл к открытому окну и долго любовался каштаном.

2. Ён дакрануўся вуснамі да яе шчакі.– Он прикоснулся губами к её щеке.

3. Прысаромлены Зазыба патрываў, пакуль пачне хіліцца на лес сон. – Пристыженный Зазыба выждал, пока начнёт клониться к лесу солнце.

4. Паўз вокны ішоў стараваты чалавек. – Мимо окон прошёл пожилой человек.

5. Ён перадаў гэты тэкст а пятай гадзіне дня. – Он передал этот текст в пять часов дня.

6. Па азнаямленні Лобановіч падзяліў іх на тры групы. – После ознакомления с ними Лобанович разделил их на три группы.

7. Мужчыны нашы днямі ўжо бачылі гэты спектакль. – Мужчины наши на днях уже видели этот спектакль.

Тэма 10. ДВУХСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ. АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ. НЯПОЎНЫЯ СКАЗЫ

Пытанні. Дзейнік, яго граматычнае выражэнне. Тыпы выказніка ў двухсастаўным сказе. Сінтаксічная сувязь паміж кампанентамі граматычнай асновы ў двухсастаўным сказе. Даданыя члены сказа.

Спосабы граматычнага выражэння галоўных членаў у аднасастаўных дзеяслоўных і іменных сказах. Размежаванне пэўна-асабовых, абагульнена-асабовых і няпэўна-асабовых сказаў з фармальна тоеснымі формамі галоўных

членаў. Размежаванне намінатыўных сказаў і знешне падобных да іх канструкцый.

Няпоўныя сказы. Кантэкстуальныя і сітуацыйныя няпоўныя сказы. Эліптычныя сказы. Працяжнік у няпоўным сказе.

Заданне 1. У беларускай мове маецца шмат прыкладаў сінтаксічна неадназначных фраз, высвятленне актуальнага значэння якіх патрабуе адрознення тонкіх, часам цяжкаўлоўных катэгорый, што знаходзяцца на мяжы семантыкі граматычнай і лексічнай (рэферэнтнай). Напрыклад, у сказе **Яна спявае** дзеяслоў, захоўваючы лексічнае значэнне, можа характарызавацца прыкметамі "пастаяннае дзеянне — часовае дзеянне". У выніку сказ можа мець два аманімічныя значэнні: 1) 'яна спявачка' і 2) 'яна ў гэты час штосьці спявае'. Запішыце, якія аманімічныя значэнні маюць наступныя сказы. *Максімальная колькасць балаў — 5 (0,5 бала за адно ўказанае значэнне сказа).*

Пятрова лечыць маці Веранікі.	1)
	2)
Пісьменнік зацікавіў яго лёсам героя аповесці.	1)
	2)
Хлопчыкі з'елі цукеркі.	1)
	2)
Вучні чулі пра выступленне "Песняроў".	1)
	2)
Усіх усхвалявала спыненне цягніка.	1)
	2)
Я бачу вясёлых дзяцей.	1)
	2)
Праведзена даследаванне вялікай глыбіні.	1)
	2)
Шкло ў кабінце было разбіта галінкай.	1)
	2)
Мае бацькі жывуць на адну зарплату.	1)
	2)
Сустрадацца вечарам дзяўчынка адмовілася.	1)
	2)

Заданне 2. Ахарактарызуйце сказы па мэце выказвання, інтанацыі і саставу.

1. *Мусіць, гэта страшна – заблудзіцца на незнаёмай вуліцы чужой душы?..*
2. *Пакрыўдзіў, кажуць, чалавека лёс. А дзе той лёс? Які ён быў і будзе? Заўжды людзей да гора і да слёз даводзяць абыякавыя людзі.*

3. Ніколі не збочваць з дарогі – зайздросная доля. Ды хай не міне цябе доля дарогу губляць.

4. Зямля! Дай моцы сыну, няхай ускрэсне ў ім і з Полацка Скарына, і з Крошына Багрым.

5. Хай светла збудзеца, што светла сніцца.

6. Травінка і краска, спеў-гоман лясны... Няўжо гэта вы мне любоў да радзімы навечна далі?

7. О, як мне хочацца дадому!

Заданне 3. Укажыце сінтаксічную функцыю падкрэсленых слоў. Раствлумачце, на падставе чаго вы гэта зрабілі.

№	Сказ	Член сказа	Абгрунтаванне
1.	<i>Глядзець гэты фільм сумна.</i>		
2.	<i>Надвор'е сонечнае, яснае.</i>		
3.	<i>Добрачылівы народ дзеці.</i>		
4.	<i>Добра стаміцца ад цяжкіх дарог, схіліцца ў знямозе пад елку на мох.</i>		

Заданне 4. Вызначце, якія магчымыя адказы могуць быць на наступныя пытанні. Прывядзіце прыклады.

1. Які від выказніка можа быць у сказе, у якім ёсць указанне на пачатак дзеяння?

2. Якім паводле саставу можа быць сказ, калі ў ім ёсць указанне на пэўную асобу?

Заданне 5. У кожнай групе сказаў назавіце “чацвёрты лішні”. Свой адказ абгрунтуйце.

I. 1. Ляснік ішоў асцярожна, прыслухоўваўся да кожнага гуку. 2. Пасыпаліся буйныя кроплі дажджу. 3. Дні стаялі ціхія, сонечныя, поўныя задуменнага характа. 4. Над супакоенымі хвалямі зноў крычаць чайкі.

II. 1. Пасля палудня з поўначы пацягнула халадком. 2. Раніцою наваколле нельга было пазнаць. 3. Кепска жыць без працы, без клопату. 4. Прыемна ў вочы любімыя глядзець.

III. 1. Сонца. 2. Блакітнае неба. 3. Жытнёвае поле. 4. Трава ўся ў расе.

ІУ. 1. Зіма сёлета марозная. 2. Сонца барвовае, агністае, сляпучае. 3. Рэкі і азёры скаваны ледзяным панцырам. 4. Дрэвы на плечы патанулі ў снезе.

Заданне 6. У кожнай групе сказаў назавіце “чацвёрты лішні” нумар. Свой адказ абгрунтуйце.

I. 1. Салёныя хвалі. Місхораўскі шум. Прыціхлае Чорнае мора. 2. Чым прызнаннем – на траве роса? Чым сакрэтам – пошум хвой высокіх? 3. Вечар. І мора. І шторм. Далоні чакання. І неба абдымкі. 4. Восень. Слата. Туман.

II. 1. На сінім небе палосамі сівыя хмары. 2. Мая Беларусь у рамонку і верасе. 3. І ў мудрасці, і ў зайздрасці дарослыя дзеці. 4. Свяжуткі, чысценькі нябёсы, бы тыя вочкі маладыя.

III. 1. Нарэшце сонца. А на дахах сівы мароз. 2. У восені надвор’яў восем на кожны дзень. 3. Як на Пакровы дождж, то на Юр’я лісце. 4. Мне саладзейшыя самыя вятры з Дзвіны баравыя.

Заданне 7. Вучань зрабіў поўны сінтаксічны разбор сказа *Ты пачынаешся тады, калі ты застаешся адзін, калі ніхто і нішто не дапамагае табе быць добрым або дрэнным, калі ты робіш выбар сам* (Я. Брыль). Кожную частку ён ахарактарызаваў як абагульнена-асабовы сказ. Як бы вы паставіліся да такога аналізу?

Заданне 8.

1. Ці можа быць у простым неразвітым сказе больш чым два словы? Адказ падмацуйце прыкладамі.

2. Запішыце сказы, якія складаюцца з двух знамянальных слоў. Вызначце структурна-семантычны тып кожнага сказа.

3. Выпішыце неразвітыя сказы.

Пачнём чытаць. Жыта як сцяна. Усе ў полі. Дачакаліся жніва. Пачнём з усходам сонца. Буду камбайнёрам. Ціхая раніца. Ясь не ў гуморы. Зеленеюць лугі і поле.

Заданне 9. Адзначце нумары аднастаўных сказаў (самастойных або як частак складаных)

а) пэўна-асабовых

б) няпэўна-асабовых

г) абагульнена-асабовых

1. Падсякаем бяздумна карэнні свае і асновы. 2. Адным ударам тапара дрэва не зваліш. 3. Бачыш чаек на вадзе? Ці не з усяе Нарачы сабраліся перад выраем? 4. Ад мяне чакаюць чалабітнае: душу і голаў у пояс нахіліць. 5. Давай закінем за плечы яшчэ няцяжкую ношку гадоў. 6. Усё жыццё жывеш расстаннем з матуляй. 7. Дарэмна шукаеш, мілы, мне ў падарунак песні. 8. Збіраешся на лета ў вёску ці ў горадзе застанешся? 9. Нідзе не знойдзеш столькі вялікіх, прыгожых, магутных дубоў, як на Палессі. 10. Гаспадыняю ўвойдзеш у мой дом, дарагая. 11. Усё, што ў сэрцы, забяру з сабой. 12. Будзь бласлаўёная, нечаканая сустрэча. 13. Цяпер саматканья палотны робяць рэдка, але робяць. 14. У рэшата вадуды не льюць, у лес дроў не вязуць. 15. У не такія ўжо даўнія часы аўтобусаў на Палессі не ведалі. 16. Тут не хваляцца шчасцем, а працуюць і проста жывуць. 17. Дзяўчыне песень не спявалі і не пілі хмель-віна. 18. За справамі бацькоў не забывайце, не крыўдзіце няўвагай. 19. Адрозніваюць тры віды веславання: на байдарках, на каноэ і акадэмічнае. 20. Даўно зацягалі, забрудзілі слова “інтэлігентнасць”.

Заданне 10. Занясіце дзеяслоўныя формы ў адпаведныя раздзелы табліцы:

1 ас., адз. л., абв. л.; 2 ас., адз. л., абв. л.; 1 ас., мн. л., абв. л.; 2 ас., мн. л., абв. л.; 1 ас., мн. л., заг. л.; 2 ас., мн. л., заг. л.; 2 ас., адз. л., заг. л.; 3 ас., мн. л., заг. л.; 3 ас., адз. л., абв. л.; 3 ас., адз. л., заг. л.; форма прошлага ч. адз. л.; форма прошлага часу мн. л.

Спосабы граматычнага выразэння галоўнага члена ў аднаасастаўных дзеяслоўных асабовых сказах

Пэўна-асабовыя сказы	Няпэўна-асабовыя сказы	Абагульнена-асабовыя сказы	Дзеяслоўныя формы не могуць быць галоўнымі членамі асабовых сказаў

Заданне 11. Вызначце характар структурных і семантычных адрозненняў для наступных пар сказаў.

1. *Шмат каму ўспомніца глыбіні марской таемны холад. -- Слоў не хочацца кідаць на ўзвей-вецер.*

2. *Разгалістае зялёнае дрэва ўяўляецца мачтай. -- Пастуху салодка спіцца на траве-пярыне.*

3. *Хіба дзеду сівому і ўспомніца глыбіні рачной дзіўны свет. -- Ой, як ціха пяецца пра лясок невысок, пра Марусіна сэрца і яе паясок.*

Заданне 12. Прачытайце тэксты. Вызначце, якія знакі прыпынку ў іх з'яўляюцца нарматыўнымі, а якія – аўтарскімі. Чаму, на Вашу думку, паэты адступілі ў прыведзеных тэкстах ад нарматыўнай пунктуацыі?

Ты – боль, паэзія. Ты – бой.
Ты – праўды непрыступнай вежа.
Я – праведнік і грэшнік твой,
Пусці – мяне ў сваё бязмежжа. (Л. Галубовіч)

Мы табой ганарымся – і плачам,
Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.
Нізка голаў схіляю, юначы,
Перад вечным глаголам тваім! (У. Караткевіч)

Заданне 13. Адзначце, які (ія) з прыведзеных прыкладаў адпавядаюць наступнаму азначэнню: “Сказ, у якім выражаецца значэнне павіннасці, неабходнасці, немагчымасці, непазбежнасці, пажаданасці, мэтазгоднасці дзеяння ці меркаванне адносна яго ажыццяўлення”.

Вызначце тып гэтых сказаў.

Сказ	Тып сказа
1. Паслухаць бы драздоў світанне ў час ружовага світанья.	
2. Пахам мядовым дыхнула ад дрэў.	
3. На граніцы паласу барануюць, нібы ў полі.	
4. Нам пройдзеных дарог не перамераць І нанава ніколі не прайсці.	
5. Там ліры гук і посвіст косаў Злучу ў адзін нячутны хор.	

ПРАВІЛЬНЫ АДКАЗ: _____

Тэма 11. СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ

Пытанні. Складаназлучаныя сказы, сінтаксічныя адносіны і знакі прыпынку ў іх.

Злучнікі і злучальныя словы ў складаназалежных сказах. Сінтаксічныя адносіны і віды даданых частак у складаназалежных сказах. Знакі прыпынку ў складаназалежных сказах. Граматычнае канструяванне (складанне схем сказаў і складанне сказаў паводле прапанаваных схем).

Бяззлучнікавыя складаныя сказы, сінтаксічныя адносіны і знакі прыпынку ў іх.

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі, іх віды і знакі прыпынку ў іх. Граматычнае канструяванне такіх сказаў.

Заданне 1. У сказах са злучнікам *і* вызначце сінтаксічныя адносіны: а) спалучальныя — адначасовасці або паслядоўнасці, б) прычынна- або ўмоўна-выніковыя. Пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

1. І ў сцюжу нечай ласкай ты сагрэты і ў спёку жыгане цябе зіма. 2. Тут як у казцы лісіца пеўня зносіла і вечар глух ад камароў. 3. Учора шчасце толькі глянула нясмела і развеяліся хмары змрочных дум. 4. Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор і гэты твор — мова. 5. Поле веяла воляй і дарогі ўсе звалі ісці. 6. Самотна зорка над зямлёй згарае і ў гурбах ліпа з холаду дрыжыць. 7. Дзён падрэзана ніць і зямлячкі хусцінаю жураўлёва крыло паплыло ад зямлі. 8. Схаваецца сонейка за рваныя асеннія хмары і ўмомант ва ўсёй прыродзе адбудзецца рэзкая перамена. 9. Узмах вясла і сонны бераг адразу пачынае жыць. 10. Недзе справа заходзіць сонца і роўнае спакойнае святло яго ацяпляе бронзавыя ствалы робіць іх жывымі мітуслівымі. 11. Стаяў калісь тут бор стары і жыў лясун у тым бары.

Заданне 2. Адзначце нумары сказаў з даданымі дзейнікавымі часткамі.

1. Зімовыя мяцеліцы, што заносілі снегам шашу, супакоіліся.
2. Тады здавалася, што ў яловы гушчар заплыву і застаўся там назаўсёды густы восеньскі туман.

3. І настаў такі час, што пралітыя слёзы перапоўнілі неба і паліліся назад на зямлю.
4. Тое, што бацька вяртаецца з нейкімі навінамі, крыху трывожыла Макарку.
5. І раптам яму ўявілася, якім страшным, нават жудасным здаваўся б ён з касою кветкам.
6. У яго сэрцы жыве родная мелодыя як успамін аб той зямлі, што ўзгадала яго.
7. На душы было радасна, што кожны крок набліжае яго к роднаму дому.
8. Усё, што нагадвае пра дзяцінства, чалавек зберагае ў душы і перадае дзецям сваім.
9. Здзіўляюся ўсмешцы немаўляці, што цмокае губамі і гудзе, і прыгажосці маладзенькай маці, што прытуліла сына да грудзей.
10. Успамінаюцца сустрэчы і самыя шчаслівыя часы, што і цяпер здаюцца нам вясною.
11. І будзе відаць у сусвеце, як неба святкуе Купалля пару на трыццаць другім маім леце.
12. Тое, што Ефрасіння Полацкая зрабіла для асветніцтва роднай зямлі ў сваю эпоху, яднае стагоддзі.

Заданне 3. Запішыце сказы, замест кропак устаўце патрэбныя злучнікі ці злучальныя словы, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку. Вызначце віды даданых частак — дзейнікавыя ці выказнікавыя (дапаўняльныя ці азначальныя паводле школьнай праграмы).

1. ... цураецца радні ... цураецца сяла той як птах без вышыні той як хата без цяпла.
2. Чамусьці сёння цішыня такая ... сесці хочацца і патужыць.
3. ... любіць і шануе красу зямлі той абавязкова бывае і шчырым яе абаронцам.
4. Усё ... сёння трывожным здаецца заўтра стане малым успамінам.
5. Як добра ... ва ўсе вякі жывуць на свеце дзівакі.
6. Зімой згодзіцца ... ўлетку родзіцца.
7. ... згублена лёс не вяртае.
8. Не збярэ жнівом ураджаю ... вясну маладую праспіць.

9. ... карэнне такое і насенне.

10. ... народ такі й паэт. ... паэт такія й людзі.

Заданне 4. Запішыце сказы, якія адпавядаюць прыведзеным схемам. Назавіце тыпы гэтых сказаў.

СХЕМА 1. [Здавалася], (нібы...).

СХЕМА 2. [...], (дарма што...).

СХЕМА 3. [...], (ажно...).

СХЕМА 4. [...усё], (што...).

СХЕМА 5. [...], (ці...).

Заданне 5. Вусна ўзнавіце знакі прыпынку. Запішыце сказы, якія адпавядаюць схемам:

а) [] — [выражае дадатковае паведамленне];

б) [] : [паясняе, удакладняе слова ў першай частцы];

в) [] : [дапаўняе першую частку]

1. На зямлю сырую ціха ночка пала бляскам-дрыгаценнем зорка замігала.
2. Бывае так паміж клопотаў, між працы тлумных вечароў агорне часам адзінота.
3. Агнявыя валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны гэта хмаркі ладзяць сонцу і зямлі карону.
4. Спадала гарачыня гусцелі фарбы наваколля духмяна пахла луговой травой.
5. Як зманьвае, як спакушае перажытае як хочацца скупануцца ў светлай і жывой вадзе былых дзён!
6. Біяграфія ў песні маёй і ў мяне адна пад дзіравай страхой гадаваліся я і яна.
7. У Лынькова было яшчэ адно, як цяпер кажуць, хобі ён любіў фатаграфавачь праз агонь.
8. Цяпер я з гонарам магу сказаць нішто так не ўзвышае, не падымае на п'едэстал духоўнай годнасці чалавека, як мастацкая літаратура.
9. Цёплым крылом махне вясна расцвітаюць яблыні зноў.
10. Іван Мележ сцвярджаў усёй сілай свайго таленту гэтыя людзі не для паказу вам жывуць, не дзеля экзатычнай забаўкі.

Заданне 6. Прывядзіце прыклады бяззлучнікавых складаных сказаў у адпаведнасці са схемамі. Пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

- 1) [] [хуткая змена падзей];
- 2) [] [] — супастаўленне з’яў, падзей;
- 3) [умова] [вынік];
- 4) [] [прамое пытанне];
- 5) [] [неадпаведнасць зместу];
- 6) [] [паясненне].

Заданне 7. Зрабіце поўны сінтаксічны разбор складанага сказа.

Перад самымі вачыма Верасоўскага ціха сам сабою як усё роўна яго нехта зачупіў пагойдваўся рамонак які формаю нібы паўтараў сонца і гэты рамонак абуджаў у ім нейкі невыразны ўспамін але ён спрасоння не хацеў дашуквацца яго. (Я. Сіпакоў)

Заданне 8. Дапоўніце часткі беларускіх прыказак і прымавак, пабудаваных па схеме складаназалежнага сказа. Дайце структурную характарыстыку адноўленым часткам.

1. Дзе пасееш густа,		
2. Дзе дым,		
3. Дзе гаспадар ходзіць,		
4. Дзе дровы сякуць,		
5. Дзе не можна сілаю,		

Заданне 9. Зрабіце поўны сінтаксічны разбор сказаў. Пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

1. Не самае важнае дзе ён жыў і дзе пісаў свае творы. Але важна ждзя нас тое што ён усё сваё жыццё шчымліва спавядаўся ў любові да роднай зямлі якая яго нарадзіла якая ўзгадвала яго сваімі песнямі і казкамі. Ён казаў што ў казках і песнях беларусаў схавана ўся прыгажосць зямлі радаваўся што беларуская мова “найбольш гарманічная і найменш перакручаная з усіх славянскіх дыялектаў” і што “няма народа чысцейшага чым нашы калтунястыя беларусы”. (Янка Сіпакоў пра Адама Міцкевіча)

2. Славу гораду як і зямлі робяць славуця людзі. У гэтым сэнсе Гародні пашэнціла ў ёй жыло нямала выдатных славуцых людзей і сярод іх наш першы інтэлігент у літаратуры тонкі і трагічны Максім Багдановіч.

КОМПЛЕКСНЫЯ ЗАДАННІ ДА ЗАЛІКУ

I. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя знакі прыпынку. Выканайце заданні да тэксту.

Той асенні дзень быў цёплы і пахмурны. Лісце ляжала пад нагамі тоўстым стракатым дываном і нам з сябрам добра было хадзіць па ім, варушыць лістоўныя сумёты нагамі і адчуваць сябе бязбожна шчаслівымі нягледзячы на лёгкі сум. Таму што мы былі ў Залессі былым маёнтку славутага Міхала Кляофаса Агінскага, ”паўночных Афінах”, як называлі гэты кут сучаснікі.

Залессе адна з самых паэтычных мясцін нашай радзімы, а восень надавала ўсяму, што мы бачылі вакол, лёгкую паціну чысціні, празрыстасці і журбы.

Магутныя прысады клёнаў і ліп ішлі да Віллі, туліўся ў зарасніках старажытны цёплы дом са свечкамі калон, ртутна свяціліся ставы, ручай імчаў праз грэблю. Ё ва ўсім, што вакол, была музычнасць, ціхая песня у плёску вады, у шлолаху лісця, у парывах ветру, які гайдаў палын на мяжы.

Ёсць мелодыі, якія чуеш так часта, што пачынаеш грэбаваць імі. Ад частага паўтарэння можа абрыднуць думаецца мне нават ”Легенда” Вяняўскага. Але колькі б ты ні слухаў паланезы Агінскага, а асабліва вялікі паланез ля-мінор (”Развітанне з радзімай”) — ён застаецца блізкі і дарагі твайму сэрцу, будзе закранаць у ім самыя глыбінныя, самыя свае струны. Ё тады добра робіцца ад думкі, што вось нарадзіўся недзе ля Варшавы дзвесце гадоў таму чалавек, жыў, ваяваў, быў дыпламатам і паўстанцам, пісаў між іншым музыку і дзякуючы гэтай музыцы стаў табе і ўсім іншым блізкі і родны. Яшчэ адзін прыклад магутнай повязі, што яднае ўсіх чыста на свеце добрых людзей.

У. Караткевіч. Песня з паўночных Афін

Заданні

1. Запішыце дзеясловы з тэксту ў форме 2-й ас. мн. л.

цяпер. або буд. часу абвеснага ладу: *ішлі, свяціліся, чуеш, застанеца, закранаць, нарадзіўся.*

2. Запішыце значэнне слова **паціна**.
3. Якімі часцінамі мовы з'яўляюцца падкрэсленыя словы?
4. Які стыль тэксту?
5. Да якога жанру можна аднесці гэты ўрывак?

II. Прачытайце тэкст і выканайце заданні да яго.

Малая радзіма! Што гэта такое? Адкуль і дакуль яе межы?

Вось пра гэта я і пачаў думаць, **ступіўшы** на зямлю сваёй малой радзімы, сваёй палескай вёскі. Па-мойму, яна — гэта абсяг нашага дзяцінства. Іншымі словамі, тое, што могуць бачыць дзіцячыя вочы і што прагне ўвабраць у сябе чыстая, шчырая душа. Гэта там, дзе душа ўпершыню здзівілася, узрадавалася і аж зайшлася ад шчасця і дзе ўпершыню **засумавала** або перажыла сваё першае ўзрушэнне.

Ціхая вуліца, матчын агародчык, які запрашае, цягне да сябе, каб пачаставаць самымі смачнымі вясковымі ласункамі. Потым — сад, дзе вісне з яблынь цыбулевымі **пляцёнкамі** галлё з **чырванабокімі** яблыкамі. За садам — духмяны абшар поплава...

Малая радзіма — гэта тое, што на ўсё жыццё адорвае нас крыламі **натхнення**. Паводле М. Капыловіча.

Заданні

1. Вызначце стыль і тып тэксту. Абгрунтуйце сваю думку.
2. Назавіце ў тэксце абстрактныя назоўнікі са значэннем псіхаэмацыянальнага стану, пабудуйце з імі сінанімічныя рады. Папоўніце "слоўнічак сінанімаў" уласнымі прыкладамі (словы не павінны выходзіць за межы названай тэматычнай групы).
3. Выпішыце з тэксту 6 слоў, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае. Кратка растлумачце гэту з'яву (пазбягайце аднастайнасці ў прыкладах).
4. Прыметнікі ў тэксце размяркуйце па разрадах. Ад трох прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеней параўнання.
5. Зрабіце марфемны і словаўтваральныя аналізы выдзеленых у тэксце слоў.